

VITENSKAPELIG
HØYSKOLE
Norwegian School of
Theology, Religion and Society

Dialog om teologi som metode for større samhandlingskompetanse i kirken

Knut Svenning

Veileder

Professor Harald Hegstad

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn,

AVH8020: Erfaringsbasert master i praktisk teologi, 2023

Antall ord: 26 370

Forord

Dialog er i vår kultur et begrep mange knytter positive tanker til. Dialog kan være alt fra samtale mellom to personer til at viktige saker snakkes om mellom representanter fra ulike grupperinger. Dialog handler om samarbeid.

I Den norske kirkes planer, ordninger og dokumenter står det mye bra om samarbeid. I *Håndbok for menighetsråd og kirkelig fellesråd* står det at kirkeordningen vår bygger på samarbeid mellom prestetjenesten og rådene.¹ Samarbeid er svært viktig for at vi sammen skal nå målet for vårt felles arbeid: omsorg for det kristelige livet i menigheten. I *Plan for trosopplæring* står det at en helhetlig trosopplæring i menighetene krever tverrfaglig innsats. «Det må legges til rette for samvirke og samarbeid slik at den enkeltes kompetanse, ansvarsområder og utrustning kommer trosopplæringen til gode. For å samvirke til felles ansvar er det viktig med godt samarbeid mellom kirkens to arbeidsgiverlinjer.»²

Mitt inntrykk er at samarbeid og god dialog praktiseres, enten det er i samvirket mellom menighetsråd og sokneprest, eller innen stab og trosopplæring, og at man jobber i team og tverrfaglig. Dialog krever medinnflytelse og handler om å finne løsninger som gjerne er bedre fordi flere tenker høyt sammen.

Imidlertid har dialog den ulempe for mennesker med sterk vilje til å nå egendefinerte mål, at den kan være tidkrevende og ikke minst usikker med tanke på om dialogen ender opp med det resultatet man håpet. I slike tilfeller er det mer effektivt å gjøre bruk av makt.

I en ikke navngitt menighet ønsket noen å minske prestens innflytelse i konfirmantarbeidet. Det ble sagt at den nye trosopplæreren måtte få anledning til å utforme sin jobb med konfirmantene fritt. Samtidig visste mange at det var misnøye blant noen i råd og utvalg med prestens teologiske profil. Presten skal i henhold til tjenesteordningen ha en sentral rolle i trosopplæringen og delta også i konfirmantarbeidet. På et menighetsrådsmøte der presten ikke var til stede, ble det vedtatt å fjerne presten fra samarbeidsrelasjoner innen trosopplæring og overføre alt ansvar for konfirmantarbeidet til et utvalg presten ikke var med i. Det ble fulgt en

¹ Kirkerådet og KA, 2019, s. 49.

² Plan for trosopplæring i Den norske kirke, 2010, s. 41

tydelig strategi, målet ble nådd raskt og effektivt, men resulterte også i tap av gode relasjoner og samarbeid.

Tilsvarende bevegelse bort fra dialog kan ha skjedd flere steder og på ulike nivå i kirkens organisasjon. Der dialogen har uteblitt til fordel for bruk av makt, der har gjerne utestengelse av den ene part blitt resultatet. Felles for noen slike tilfeller er at det formidles forståelige gode argumenter for endringen, mens den underliggende årsaken kan være teologisk uenighet. Spennet i teologisk uenighet er gjerne i aksene mellom konservativ og liberal.

I denne masteroppgaven går jeg i dybden på dagens teologiske uenighet i forsøk på å finne en bedre vei gjennom dialog, og i stedet for den splittelse maktbruk gir, finne en vei gjennom samhandling og ikke minst kompetanse på bruk av samhandling i kirkelig sammenheng.

Slik jeg ser det, bidrar dialog til å knytte mennesker sammen, mens alternativene splitter. En motivasjon for meg er bønnen Jesus ba om kristen enhet: «Jeg ber ikke bare for dem, men også for dem som gjennom deres ord kommer til tro på meg. Må de alle være ett, slik du, Far, er i meg og jeg i deg. Slik skal også de være i oss, for at verden skal tro at du har sendt meg.» Joh 17,20-21.

Denne bønnen har vært en drivkraft bak dialog, og fikk en spesiell aktualitet i forbindelse med reformasjonen. Som vi vil se i oppgaven, er tanken om å vinne kristen enhet den dag i dag en viktig drivkraft i mye kirkelig dialogarbeid.

Sammendrag

«Dialog om teologi som metode for større samhandlingskompetanse i kirken», har som utgangspunkt at dialogen med teologi som tema kan være så viktig for å øke kirkens samhandlingskompetanse, at denne kan brukes som metode eller inngå i en metode med dette som mål.³

Dialog forutsetter en oppriktig ærlighet, og dialog handler om at partene får hjelp til å forstå hverandre bedre. For at dialogen ikke bare skal dreie seg om de gitte resultatene av de teologiske standpunktene, forutsettes en dypere analyse av partenes teologiske ståsted, der også de historiske forutsetningene kan spille en rolle. Gjennom en slik undersøkelse kommer en mer helhetlig forståelse av teologiske ståsteder til syne, noe som enkelte vil kunne kjenne seg igjen i, og andre ikke helt. Like fullt kan samtale om disse eller tilsvarende linjer i teologien være et godt utgangspunkt for partene til bedre å forstå hverandre.

Gjennom dette og ved å belyse dialogteori med tanke på anvendbare prinsipper, ser vi etter en vei for større samhandlingskompetanse i kirken. Dertil hører også teori om hva samhandlingskompetanse er. Til hjelp i forståelsen av dialog, vil vi i tillegg til en gjennomgang av dialogteori se på sider ved Den norske kirkes bruk av dialog innenfor religionsdialog, økumenisk dialog og indrekirkelig dialog. Dialogens motsats er makt, for der dialog er samarbeid og dypere forståelse, er maktens mål å vinne. Som vi vil se i en gjennomgang av den gode dialogen, er bruk av makt ikke forenelig med god dialog.

Oppgaven konkluderer med et positivt svar på at økt samhandlingskompetanse i kirken kan vinnes gjennom dialog om teologi.

³ Med kirken menes her Den norske kirke.

Forkortelser

CA	Confessio Augustana
DNK	Den norske kirke
FR	Felleserklæringen om rettferdiggjørelseslæren
NKR	Norges Kristne Råd
STL	Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Motivasjon	1
1.2	Problemstilling.....	2
1.3	Hvordan gå fram i oppgaven	4
2	Metode for større samhandlingskompetanse	5
2.1	Tverrfaglig kommunikasjon og kunnskapssyntese.....	6
2.2	Ulikhet er styrke	7
2.3	Seks kunnskapsområder og arbeidsplassen som læringsarena	8
2.4	Dialogisk arbeidsplass	12
2.4.1	Lytte til ansatte og bruke dialog.....	12
2.4.2	Rom for kritikk.....	13
2.5	En løsningfokusert tilnærming	14
3	Grunnleggende dialogteori	16
3.1	Dialogteori med innflytelse i kirken	17
3.1.1	Paulo Freire	17
3.1.2	Arven etter Freire	19
3.1.3	Hans-Georg Gadamer	22
3.1.4	Vurdering av momenter i Sannhet og metode.....	27
3.2	Hva kjennetegner god dialog? Allmenne bidrag	28
3.2.1	Helge Svare.....	28
3.2.2	Inge Eidsvåg.....	29
3.3	Fjorten gode råd for en god dialog	30

4	Hvordan dialogteori er brukt og hva som er utfordringene:	43
4.1	Religionsdialog	43
4.1.1	Fellesuttalelse mot vold i familien og vold i nære relasjoner	44
4.1.2	Fellesuttalelse mot religiøs ekstremisme	45
4.1.3	Felleserklæring om trosfrihet og konvertering	46
4.1.4	Vurdering av hvordan dialogteori er brukt i religionsdialog	47
4.2	Økumenisk dialog	49
4.2.1	Nådens fellesskap	49
4.2.2	Together in Mission and Ministry – Porvoo-erklæringen	52
4.2.3	Felleserklæring om rettferdiggjørelseslæren	54
4.2.4	Vurdering av hvordan dialogteori er brukt i økumenisk dialog	57
5	Teologi	58
5.1	Den opprinnelige lutherske teologi	58
5.1.1	Kirkens enhet og reformasjonens økumeniske orientering	59
5.1.2	Guds uerkjennbarhet og Luthers brudd med Via Moderna	60
5.1.3	Teologi i utvikling	62
5.2	Dagens kirkevirkelighet	62
5.2.1	Den indrekirkelige uenighet etter Lærenemnda 2006	63
5.2.2	Hvem er partene?	65
5.2.3	Kirkens enhet	67
5.2.4	Dialog mellom partene	68
5.3	Auvstanden mellom partene – en utfordring for dialogen	71
5.3.1	Dagens teologiske trend	72

5.3.2	Den konservative part	73
6	Oppsummering og konklusjoner	74
7	Litteratur	81

1 Innledning

1.1 Motivasjon

Hva gjør man med dyp uenighet? Hvis den ene parten har stor makt, kan denne bestemme at en selv har rett og motparten feil. Dette er effektiv ledelse, og mer brukt enn man kanskje liker å tenke. Men bruk av makt er også en ledelse som har stort skadepotensial for virksomheten. Forhåpentligvis velger man å snakke sammen, for kanskje kan dialogen gi større forståelse av hva uenigheten består i og lette samarbeidet, for man vil også finne ut at det er mye man er enig om, og muligheten er til stede for å finne en felles vei å gå videre.

Dialog og makt står for meg som diametrale motsetninger. Jeg har i mine år som sokneprest i DNK erfart og observert bruk av begge deler, men også sett hvor mye bedre redskap dialogen er som verktøy i ledelse, og hvor uheldig bruk av makt kan være. Likevel er det ikke alt som går under navnet dialog som er god dialog. Et mål med oppgaven er å finne hva som kjennetegner og inngår i god dialog. All dialog må innbefatte samarbeid. Godt samarbeid er viktig i all samhandling. Å utvikle en god kompetanse på samhandling vil styrke enhver organisasjon med tanke på å bruke den samlede kompetansen til beste for brukere eller målgruppen.

Min utgangstese er at dialogen om teologi må være en samtale om de bakenforliggende forutsetninger som gir seg utslag i de konkrete læremessige standpunktene det i dag er uenighet om. Dernest er det et spørsmål om man til tross for en avklart læreuenighet, gjennom dialog kan arbeide sammen og bidra til større samhandlingskompetanse i kirken. Skal dette være mulig, er neppe bruk av makt løsningen, men god dialog.

Tematisk er det et stort faglig felt som dekkes i denne oppgaven. Med det tak som er satt for slike masteroppgavers størrelse, er det begrenset hvor dypt det kan pløyes inn i hvert fagfelt. Like fullt innbefatter praktiske teologi en utvidet kompetanse, der nettopp det å holde sammen ulike fag

innen samfunnsvitenskap og teologi er et poeng for å belyse et emne ut fra flere perspektiver.⁴ Samlet kan en slik tilnærming gi gode resultater, og her er målet større samhandlingskompetanse i kirken. Jeg tenker vidt og omfattende om praktisk teologi, mer åpent enn begrensende, og at dette ikke utelukker så vel elementer av kirkehistorie som beskrivende dogmatikk. Masteroppgavens intensjon er å belyse et emne fra ulike sider. På et punkt er jeg likevel partisk. Det er i å fremheve dialogens positive mulighet, og det er tilsvarende lite vekt på det som måtte tale for mer bruk av makt.⁵

I denne masteroppgaven kommer vi innom møtet mellom Carissimi og Bispemøtet, men også prosessen med dialog i Stavanger bispedømme. Jeg var selv med i dialogen i Stavanger på vegne av Carissimi, men kan ikke se at min redegjørelse om dette er partsinnlegg. Like fullt kan jeg ikke se bort fra at den andre part ville vektlagt andre sider ved saken. Alt som meddeles er fra dokumenter som på det tidspunktet jeg skrev masteroppgaven var allment tilgjengelig.

1.2 Problemstilling

Med tittelen *Dialog om teologi som metode for større samhandlingskompetanse i kirken*, forstår vi en emnebeskrivelse for dialogen, altså ikke dialog i sin alminnelighet, men som dialog om teologi. Selv om det her angis en innsnevring i emnet for dialogen, vil vi undersøke hva god dialog er i sin alminnelighet og hvordan dialog i ulike sammenhenger brukes.

Dialog er et emne innen ulike fag og ble et viktig begrep vi kjenner allerede fra antikkens filosofi. Dialogen var kjent hos Sokrates og Platon som metode for å vinne innsikt i sannheten. Valg av filosofisk tilnærming vil legge føringer for hva dialogens parter vil tenke om dialogens muligheter så vel som metode. Derfor vil møtet mellom filosofi og teologi være av interesse i oppgaven. I tillegg vil vi søke å definere begrepet med tanke på anvendbar metode innen nyere

⁴ «I dette ligger vi nærmere en kontinental forståelse av praktisk teologi med en vekt på etablering av empirisk materiale av levd religion som fortolkes ved hjelp av samfunnsvitenskapelige metoder.» Kaufmann, Tone Stangeland og Danbolt, Lars Johan, 2020.

⁵ «Dialog forutsetter gode intensjoner og vilje til samarbeid. Der dette er fraværende er det lite man kan oppnå med dialogiske virkemidler.» Svare, 2006, s. 200.

teori om dialog, og teologiens bruk og erfaring innen religionsdialog, økumenisk- og indrekirkelig dialog.

En vei inn i oppgaven går gjennom allmenn dialogteori og tanker om dialog fra to viktige påvirkere av vår tids tenkning om dialog, pedagog Paulo Freire og filosof Hans-Georg Gadamer. Et sikte vil være å finne konkrete modeller for dialog som kan anvendes innen kirkens interne dialog om teologi.

Et av forbildene for den gode dialog kan sies å være intensjonen bak Confessio Augustana, slik det går fram av fortalen til bekjennelsen den gang denne ble lagt fram for riksdagen i Augsburg. I fortalen finner vi en visjon for kristen enhet, og det pekes på en vei dit gjennom dialog. Det kan se ut som at dialog som metode står sentralt i den opprinnelige lutherske teologi, selv om den lutherske konfesjon til tider senere ble mer preget av rett-troenhet enn vilje til dialog.

Det som kjennetegnet situasjonen den gang, var teologisk uenighet innen samme kirke. Kan denne opprinnelige viljen til dialog om teologi innen samme kirke lære oss noe i dagens kirkesituasjon der vi også har teologisk uenighet som dypest sett berører økumenikkens store spørsmål om kirkens enhet? Kan den samme lære i dag bidra til å forene partene i Den norske kirke, eller er dagens lutherske kirkevirkelighet for sprikende i grunnleggende teologiske spørsmål til at en læremessig forening er innen rekkevidde?

Dialog om teologi har som mål større samhandlingskompetanse i kirken. Utgangspunktet er en tanke om at noe kan bli bedre. I denne sammenhengen er det interessant å se på problemområdene for dialogen som handler om teologisk uenighet, og spesielt med tanke på de største utfordringene for dialogen i tiden fra og med Lærenemnda 2006. Det vil være innenfor denne oppgaven å forsøke nå inn mot kjernen i hva den teologiske uenigheten består i, for med det som utgangspunkt vurdere muligheter for dialog mellom partene.

Begrepet samhandlingskompetanse brukes mye innen helse og omsorg om tverrfaglig samhandling der man ønsker å utvikle større kompetanse gjennom gode gjennomtenkte rutiner, strukturer og metoder der kommunikasjon og tillit er nøkkelbegreper. Jeg tenker det er behov for samhandlingskompetanse også i kirken, både i forhold til tverrfaglig samarbeid, men også innen

samarbeid mellom personer med samme profesjonsutdannelse, men med forskjellig faglig eller teologisk tilnærming.

I denne oppgaven vil vi belyse gode prinsipper for samhandling og dialog, for så å tenke dette anvendbart i kirken der dialog om teologi utfordres av stor avstand mellom parter.

1.3 Fremgangsmåte

Kapittel to

I det kommende kapittel vil vi avklare hva samhandlingskompetanse er og undersøke metode for å øke denne. I avsnittet om tverrfaglig kommunikasjon og kunnskapssyntese, skriver professor Knut H. Sørensen at evnen til å være polyvalent er knyttet til innsikt i begrensninger i eget fagområde og i evnen til å forklare sin spesialitet til andre. Med tanke på sammensetning av team, presenteres vi for Howard Gardners intelligensforskning som viser til at menneskers ulikhet er en styrke med tanke på arbeid i team. I avsnittet om arbeidsplassen som læringsarena belyser forfatterne Anita Iversen og Nanna Hauksdottir sentrale kompetanseområder for tverrprofesjonell samhandling, og lister opp seks kunnskapsområder i tverrprofesjonell samhandlingskompetanse. Filosof Helge Svare stiller opp to kriterier for at arbeidsplassen skal være dialogisk, og til slutt presenteres løsningsfokusert metode for dialog i møte med sterke motsetninger mellom personer eller grupper.

Kapittel tre

I kapittel tre vil vi gå gjennom grunnleggende dialogteori med utgangspunkt i dialogteori som har hatt kirkelig innflytelse fra Paulo Freire og Hans-Georg Gadamer, og deretter allmenne bidrag fra Helge Svare og Inge Eidsvåg. Dette munner ut i fjorten gode råd for en god dialog.

Kapittel fire

I kapittel fire følges dette opp med undersøkelse av hvordan dialogteori er brukt og hva som er utfordringene i henholdsvis religionsdialog og økumenisk dialog. I religionsdialog ser vi fellesuttalelser fra Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for DNK. Disse er:

- Fellesuttalelse mot vold i familie og nære relasjoner.
- Fellesuttalelse mot religiøs ekstremisme.
- Felleserklæring om trosfrihet og konvertering.

Fellesuttalelsene fra den økumeniske dialogen er:

- Nådens fellesskap
- Together in Mission and Ministry. Porvoo-erklæringen.
- Felleserklæring om rettferdiggjørelseslæren.

Kapittel fem

I kapittel fem vil vi belyse sentrale læremessige standpunkter hos Luther som var bestemmende for hans ønske om dialog, og belyse dagens teologiske spennvidde ut fra sentrale trekk ved Luthers teologi, deriblant Skriftens autoritet og tanken om Guds uerkjennbarhet, og den grunnleggende endring som kom ved modernitetens rasjonalisme. Vi vil søke svar på hvilke muligheter det er for dialog mellom de partene som i dagens kirkebilde står langt fra hverandre, og vi vil belyse dette ut fra funn vi har gjort i de foregående kapitlene.

Kapittel seks

Oppsummering og konklusjoner kommer til sist i kapittel seks.

2 Metode for større samhandlingskompetanse

Samhandling er et mye brukt begrep for samarbeid, og særlig tverrfaglig, der målet er å gjøre hverandre gode, altså at man samlet besitter en større kompetanse og kan nå lenger og med bedre kvalitet enn om man arbeidet individuelt og alene. Innen enkelte virksomheter har kompetanse på samhandling blitt et satsningsområde og man har ansett dette som så viktig at det også har blitt undervisningsemne inne fagutdanning.

2.1 Tverrfaglig kommunikasjon og kunnskapssyntese

Gjennom de siste tre tiår har det blitt stadig viktigere med tverrfaglig samhandling på ulike områder i samfunnet. I 1995 skrev professor Knut H. Sørensen en artikkel med tittel "*Den nye tverrfagligheten – fra polyteknisk generalist til polyvalent spesialist,*"⁶ der han gjør rede for en viktig endring i måten yrkeslivet fungerer med tanke på kunnskapsformidling, og dette i kontrast til utdanningsinstitusjonene som den gang hang fast i et ideal for profesjonsutøvelsen der den enkelte profesjonelle i kraft av utdanning og praksis var i stand til å løse problemer uten å gå utenfor profesjonen.

Sørensen skriver at den polytekniske modellen er knyttet til et kunnskapssosiologisk regime som Sørensen kaller generalistregimet. Generalistregimets bærende tanke er at hovedtyngden av samfunnets eksperter er flerfaglige profesjonelle som framfor alt er allmennpraktikere i den forstand at de skal kunne alt. Men i takt med en økende spesialisering kom et stigende behov for formidling mellom spesialister. Sørensen lanserer en nettverksmodell for tverrfaglighet. Den er basert på likeverdig samarbeid i form av koordinering, diskusjoner og kunnskapsutvikling mellom spesialiteter som fungerer i nettverk. Kunnskapshåndteringen imiterer slik sentrale dimensjoner i vitenskapelig arbeid, framfor alt informasjonsinnhenting og analyse.

Produksjon av kunnskap handler mye om problemløsning og det må bygges broer mellom spesialister, og spesialkunnskapene må kombineres. Hovedutfordringen ligger i tverrfaglig kommunikasjon og tverrfaglig kunnskapssyntese.

Sørensen referer til Louis Bucciarelli i hans *Designing engineers* (MIT Press 1994), der et sentralt poeng er hvordan utdanning bidrar til å utvikle forskjellige "verdensoppfatninger" blant forskjellige ingeniører. Fysikeren "ser" et annet problem enn maskiningeniøren, dataingeniøren har andre krav til en god løsning enn elektroingeniøren. Når de på tross av disse forskjellene likevel greier å løse problemer, er det fordi de *forhandler* seg fram til akseptable kompromisser innenfor gitte tids- og ressursrammer.

⁶ Sørensen, 1995.

Det er ingen rasjonell optimaliseringsprosess, men en "tautrekking" mellom ulike problemforståelser og løsningsuniverser. Det foregår "oversettelser" fram og tilbake mellom løsningsuniversene. En gitt løsning på de elektroniske utfordringene stiller f.eks. bestemte krav til den mekaniske konstruksjonen. I forhold til dette "oversettelsesarbeidet" er det kommunikasjonsferdigheter som er det sentrale, ikke et polyteknisk helhetsblikk. Den polyvalente ⁷ fagspecialisten er derfor først og fremst en spesialist på sitt fagområde. Evnen til å fungere i team, til å være polyvalent, er knyttet til innsikt i begrensninger i eget fagområde og i evne til å forklare sin spesialitet til andre.

2.2 Ulikhet er en styrke

Innsikt i begrensninger ble utdypet ytterligere av Howard Gardner i hans bok: *Intelligence Reframed. Multiple Intelligences for the 21st Century*, fra 1999.⁸ Gardner var banebrytende i sin teori om de mange intelligenser. Han skriver at da han tidligere valgte personell til sin virksomhet, så han etter personer som var mest lik til ham selv, men at studier av personlig intelligens har tatt ham i nye retninger. Nå så han etter personer med andre egenskaper som kunne berike teamet og få fram det beste i hver person, der også samhandling ble viktig.⁹

Med tanke på samhandling og omstilling ble andre typer intelligens regnet som viktige, og spesielt sosial intelligens (interpersonal intelligens), mens i næringslivet generelt var personer med sterk intrapersonlig intelligens (selvinnsett) verdsatt fordi de kan utnytte talentene sine optimalt, og særlig under raskt skiftende forhold, og de vet best hvordan de skal kombinere sine talenter med sine medarbeidere.¹⁰

Espen Skogstad refererer til en modell som er utviklet av Raymond Cattell og John Horn, i sin bok "Rett person til rett plass".¹¹ Ut fra Cattell-Horn modellen er det slik at intelligens består av

⁷ Polyvalens beskriver evnen et stoff har til å inngå i kjemiske bindinger med andre stoffer.

⁸ Gardner, 1999.

⁹ Gardner, 1999, s. 200.

¹⁰ Gardner, 1999, s. 200.

¹¹ Skogstad, 2021, s. 121.

ulike evner som interagerer for å skape en generell intelligens. Flytende intelligens handler om å tenke abstrakt og løse problemer, mens krystallisert intelligens dreier seg om å etablere kunnskap. De som har høy krystallisert intelligens, er ofte svært kunnskapsrike. Har de løst en oppgave én gang, husker de hvordan oppgaven skal løses og kunnskap etableres. Folk med høy flytende intelligens har gode evner til å tenke abstrakt og er i stand til å løse helt nye oppgaver ved hjelp av logisk resonnering.

I en stab eller et team vil hver enkelt ha høyst ulike forutsetninger til nytenking og til å se en sak ut fra ulike perspektiver. Det vil være noen begrensninger, men ledelse handler om å finne en vei sammen og bruke de styrker som finnes hos hver enkelt til felleskapets og prosjektets beste.

2.3 Seks kunnskapsområder og arbeidsplassen som læringsarena

Innen helse- og omsorgssektoren her i Norge ble samhandling et viktig satsingsfelt i og med Samhandlingsreformen som ble presentert i *Stortingsmelding nr. 47*.¹² Stortingsmeldingen definerer samhandling som uttrykk for helse- og omsorgstjenestenes evne til oppgavefordeling seg imellom for å nå et felles, omforent mål, samt evnen til å gjennomføre oppgavene på en koordinert og rasjonell måte.

I boken *Tverrprofesjonell samhandling og teamarbeid*¹³ belyser forfatterne Anita Iversen og Nanna Hauksdottir sentrale kompetanseområder for tverrprofesjonell samhandling. De skriver at Helsepersonellets kompetanse er en kombinasjon av teoretiske kunnskaper, praktisk erfaring og personlige egenskaper og egnethet. De nevner at helsetjenesten ut fra Samhandlingsreformen har et sentralt ansvar som praksisarena i utdanningene, og som nåværende eller framtidig arbeidsgiver eller avtalepart for det ferdig utdannede helsepersonellet. Det er grunn til å tro at arbeidsplassen som læringsarena vil få økt betydning i de kommende årene. Dette fordi læreprosessen som skjer på arbeidsplassen vanskelig kan gjenskapes andre steder.¹⁴

¹² St.meld. nr. 47 (2008-2009). *Samhandlingsreformen*.

¹³ Iversen, 2021.

¹⁴ Iversen, 2021, s. 130.

Iversen og Hauksdottir lister opp seks definerte kunnskapsområder som inngår i det som heter tverrprofesjonell samhandlingskompetanse innen medisinske, helse- og sosialfaglige profesjonsutdanninger.¹⁵

Seks kunnskapsområder i tverrprofesjonell samhandlingskompetanse

1. Rolleforståelse

Forståelse og kunnskap om egen rolle og eget ansvar i samhandling i tillegg til kunnskap om samarbeidspartneres kompetanse og rolle.

2. Tverrprofesjonell kommunikasjon

Evne til god og respektfull kommunikasjon med samarbeidspartnere og med pasient, bruker og pårørende. Det innebærer å utforske og være interessert i de andres verdier, kunnskaper og synspunkter, kunne lytte, forhandle, løse konflikter og trekke konklusjoner.

3. Tverrprofesjonelle verdier

Det er sentralt i tverrprofesjonelt samarbeid at deltakerne ser betydningen av samarbeid på tvers sammen med pasient og/eller bruker. I verdiforankringen ligger andre sentrale momenter som kollegialitet, respekt for samarbeidspartnere, ærlighet, integritet og pålitelighet. I verdsetting av et likeverdig samarbeid ligger også kritisk vurdering av hierarki, oppmerksomhet på pasient og/eller bruker og verdsetting av ulikhet.

4. Koordinering og felles beslutninger

Tverrprofesjonell samhandling må kunne munne ut i felles koordinerte beslutninger sammen med samarbeidspartnere, pasienter, brukere, pårørende eller andre.

5. Refleksivitet

En sentral kompetanse for å sikre kvalitet i arbeidet er å alltid ha et kritisk og vurderende blikk på eget og andres arbeid og på de felles beslutninger som tas med mål om kontinuerlig kvalitetssikring og utvikling.

¹⁵ Iversen, 2021, s. 14.

6. Teamarbeid

Stikkord for teamarbeid vil være: Hvordan få til effektivt teamarbeid, *hva er hindringer i teamarbeid*, pålitelighet og samarbeidsvilje, teamdynamikk, gjensidig motivasjon og maktfordeling.

I dette finner vi viktige momenter. Samhandling må læres. Innholdsmessig handler dette om teoretisk kunnskap som de seks kategoriene, som er definert innen medisinske, helse- og sosialfaglige profesjonsutdanninger, oppsummerer.

Selv om en teoretisk tilnærming er viktig, peker St.meld. nr. 47 på arbeidsplassen som den viktigste læringsarenaen. Tverrprofesjonell samhandling kan ha brukeren i fokus, slik som pasienten i helsevesenet eller eleven i skolen, eller det kan være produktet eller den gode løsningen man samhandler om, slik som for ingeniører i samarbeid om produktutvikling og problemløsning.

Samhandling i kirken har også brukere man samhandler til beste for, og prosjektbasert problemløsning krever samhandling. Det kan være tiltak innen diakoni, trosopplæring, generelt menighetsarbeid av ulikt slag, eller bygningsmessige prosjekter som å sikre universell utforming, HMS-tiltak mm. Samhandlingskompetanse er noe man utvikler i fellesskap på arbeidsplassen, men det oppnås ikke av seg selv.

En utfordring i tverrprofesjonelt samarbeid kan være at vi i vår streben etter harmoni og fellesskapsfølelse i samarbeidsrelasjoner skaper oss en fellessone der vi diskuterer og konsentrerer vårt arbeid om det vi alle kan noe om, og der vi i liten grad utfordrer hverandres vurderinger eller forståelser.¹⁶ Vi må gjerne bort fra tanken om at vi alle er allmennpraktikere (jfr. Sørensen).

¹⁶ Iversen, 2021, s. 117.

Det vil utfordre den enkelte å gå ut av sin komfortsone og bort fra å velge løsninger som alle kjenner seg kompetente til og fortrolige med, i betydningen det alle har erfaring med og som tilhører deres overlappende område av kompetanse.

I stedet må man lære å verdsette den spisskompetanse som ikke alle har, det være seg tilleggsutdannelse, kurs eller andre profesjoner, for gjennom dette å oppnå et bedre resultat og komme lenger mot det som måtte være målet for samhandlingen. I forlengelse av dette, kan man også tenke at ulike teologiske grunnsyn kan gå hånd i hånd, så sant det vises respekt for det som måtte være grensen for samhandling, og sett fra den som begrenser seg, at grensen for samhandling gjøre så liten at det kun er begrensninger der dette oppleves helt nødvendig. Da vil det være et lite rom der det er begrensning, og det vil være et mye større rom for samhandling.

Så vil det også være slik, som nevnt hos Sørensen, at evnen til å fungere i team, til å være polyvalent, er knyttet til innsikt i begrensninger i eget fagområde og i evne til å forklare sin spesialitet til andre. Her må også kommunikasjon om fagområde kunne utvides til en ærlig kommunikasjon om ulikhet i teologisk grunnsyn så vel som standpunkt i konkrete teologiske spørsmål, og at det bør tilstrebes at det blir kultur for en ærlig og god kommunikasjon. På den måten kan man vite hvor man har hverandre. Det gir trygghet og forutsigbarhet for alle parter.

Trolig kan samhandling mellom personer med ulike personlighetstyper være vel så utfordrende som samhandling mellom personer som har uenighet i teologiske spørsmål. Når begrensninger i eget fagområde blir emne for ærlig kommunikasjon, blir det svært viktig å vise hverandre respekt og interesse. Viktig er det også å ta med i den tverrfaglige dialogen hvilke kompetanser som er tilgjengelig i organisasjonen, og heie fram nye og ulike perspektiver.

Den fremste læringsarenaen vil nok i kirken, som i helse- og omsorgssektoren, være den enkelte arbeidsplass, det være seg tverrfaglige staber ute i distriktene, kollegafellesskap i prostiene eller fagkonsulenter og andre medarbeidere på bispedømmekontorene. Vi ser at tverrprofesjonell samhandlingskompetanse er kommet inn i medisinske, helse- og sosialfaglige profesjonsutdanninger. Større faglig kompetanse på dette feltet vil nok også bidra tilsvarende positivt med tanke på profesjonsutdannelse som stillinger innen kirken typisk rekrutteres fra.

2.4 Dialogisk arbeidsplass

Hva kjennetegner en dialogisk arbeidsplass? Ifølge Helge Svare¹⁷ er det ikke tilstrekkelig for at en arbeidsplass skal kunne være dialogisk at det finnes regler for hvordan kommunikasjonen mellom ledelse og ansatte skal legges opp, og at det finnes fora der denne kommunikasjonen finner sted.

To kriterier må oppfylles: Ledelsen må lytte til de ansatte og dertil bruke dialog. Det andre er å gi rom for kritikk.

2.4.1 Lytte til ansatte og bruke dialog

Nå er det slik at ikke alt som kalles dialog, er dialog, og samtaler vil være til ingen nytte hvis ingen lytter til det som blir sagt. Dialogen må være ekte. H. Svare viser til at mange i dag har fått med seg at dialog skaper mer lojale medarbeidere, og at ikke alle bruker denne innsikten til å skape ekte dialoger. «Man kan ikke bruke dialogen som et knep eller et redskap for å få det som man vil, uten å faktisk ville dialogen fullt og helt. ... Man må virkelig interessere seg for det den andre sier. ... For noen ledere kan dette være skremmende. ... Man må utsette seg for de andres argumenter. Man må innstille seg på at det man selv mente, kanskje var feil.»¹⁸

Like fullt er det slik at bruk av dialog skaper mer lojale, og samtidig også mer myndige medarbeidere, for den som møtes med respekt og tillit, vil gjerne vise seg tilliten verdig. «Vi føler oss inkludert i et fellesskap som vi selv har en andel i. Vi opplever en trygghet som gjør det lettere for oss å vise oss fra vår beste side, noe som igjen gjør at andre gjør det samme. Slik oppstår det en grobunn for personlig utvikling, arbeidsglede, engasjement, idéskaping og kreativitet, som i gyldne øyeblikk kan utvikle seg til ren begeistring som løfter bedriften.»¹⁹

Hvorfor lyttes det ikke mer i norske virksomheter? Til dette kan årsakene være flere, og Svare nevner tre grunner til at dialogen ikke har bedre kår her til lands:

¹⁷ Svare, 2006, s. 203.

¹⁸ Svare, 2006, s. 207-208.

¹⁹ Svare, 2006, s. 206.

For det første finnes det i dag en sterk ideologi rundt den karismatiske lederen.²⁰ Den finnes gode eksempler på at karismatiske ledere har skapt vekst og utført mye positivt for bedrifter. Svare viser også til et tenkt eksempel der en nytilsatt leder i en bedrift hadde hodet fullt av ideer om hvordan ting skulle gjøres annerledes.²¹ Styret støttet henne fullt og helt, og hun fikk stor makt til å gjøre endringer. Dette skjedde på bekostning av den ekte dialogen med andre ansatte, og det ble lagt lokk på kritikk. I slike tilfeller blir den karismatiske utstrålingen snarere en fare enn en styrke. Kombinasjonen av karismatisk lederskap og å ukritisk gå for kjappe endringer uten å lytte til ansattes erfaring, er første grunn til at dialog ikke har bedre kår.

For det andre legges det lokk på kritikk og nødvendige samtaler hindres ut fra en idé om at kritikken forsurer arbeidsklimaet, ødelegger de gode relasjonene mellom ledelse og ansatte, og kanskje også bedriftens omdømme eksternt. I virkeligheten er det snarere motsatt, at dialog i forebygger slike problemer.²²

For det tredje kan tidspress og krav til høy produktivitet føre til at dialog nedprioriteres.

2.4.2 Rom for kritikk

Det andre kriteriet for dialogisk arbeidsplass var at det gis rom for kritikk. Det er viktig av flere grunner:

- Dialog er viktig for å avdekke feil og mangler slik at ting kan bli gjort bedre. Det tilsier at kritikk bør ønskes velkommen, men det må samtidig stilles krav til kritikkens form. Den må være konstruktiv og man må unngå personangrep. Målet er at kritikken som legges fram har en form og et innhold som gjør det mulig for hele virksomheten å ta et skritt framover.²³

²⁰ Svare, 2006, s. 203

²¹ Svare, 2006, s. 202-203

²² Svare, 2006, s. 204

²³ Svare, 2006, s. 204-205

- På samme måte som et samfunn er avhengig av en viss informasjonsflyt for å fungere, står en virksomhet bedre rustet til å ta kloke avgjørelser hvis det skjer en regelmessig utveksling av informasjon de ansatte seg imellom og mellom de ansatte og ledelsen.²⁴

- Det er et poeng at informasjon får flyte gjennom virksomheten på en måte som gjør at feil, mangler og misnøye avdekkes og kan møtes med passende tiltak, og slik at de som tar avgjørelsene har nok informasjon til å kunne fatte dem på best mulig grunnlag. Det betyr ikke at alle avgjørelser må fattes gjennom dialog. Til det er dialogen for tidkrevende. Dialogen skal være et forum for læring, bevisstgjøring av kompetanse og utvikling av nye ideer og perspektiver som arbeidsplassen kan dra nytte av.²⁵

2.5 En løsningfokusert tilnærming

Hvordan skal så dialogen føres når det er sterke motsetninger mellom personer eller grupper og dertil såre følelser hos én eller flere parter? Det kan være kulturelle årsaker til at mange vil starte med å gå dypt inn i det som oppleves problematisk. Det ene kan være den kristne tradisjonen med å gjøre opp for det som er galt og bekjenne syndene før en går videre i livet. Det andre er psykoanalysen og andre former for terapi som bygger på ideen om at veien til sunnhet og helse går via en grundig fordypning i det som oppleves smertefullt og vanskelig.²⁶ Å hoppe bukk over problemene kan da synes overflatisk og lite fruktbart, etter som det vanskelige neppe blir borte av seg selv. Like fullt finnes det løsningfokuserte tilnærminger som i mange fall lykkes bra. En av disse er LØFT.

Det finnes også en forenklet metode som kalles SØT – Situasjonen nå, ønsker og tiltak. SØT bidrar til å legge til rette for refleksjon og gi en analyse av gapet mellom samtaledeltakernes situasjon nå og ønskesituasjon. Visualisering av gapet brukes så til å utfordre samtaledeltakerne

²⁴ Svare, 2006, s. 205

²⁵ Svare, 2006, s. 205

²⁶ Svare, 2006, s. 213.

til å reflektere, synliggjøre muligheter og konkretisere tiltak de mener finnes for å komme fra situasjonen nå og til ønsket situasjon.²⁷

LØFT²⁸ er en form for dialog med en løsningfokusert tilnærming. Metoden brukes innen coaching, konflikthåndtering og organisasjonsutvikling, og er en strategi for å skape ønskede endringer og bygge konstruktive løsninger i forholdet mellom mennesker. Metoden har til hensikt å fremme vekst og arbeidsglede ved i mindre grad å samtale om det som er problematisk i nå- og fortid, men heller finne løsninger for fremtiden.

Språket er viktig, etter som problemer lett vil forsterkes ved bruk av et problemorientert språk. I stedet for å analysere problemer, omtales ønskemål, og det gis oppmerksomhet til det som fungerer bra, til tross for at det også er noe som ikke er velfungerende.

I en gruppe bes deltakerne om å tegne et positivt bilde av hvordan de ønsker å ha det. Man søker å rette oppmerksomheten mot en tenkt fremtid der problemet er løst.

Et annet grunnleggende trekk ved en LØFT-dialog, er at man søker å unngå vår tradisjonelle tendens til svart-hvitt-tenkning. På en skala som strekker seg fra en uutholdelig situasjon til den ideelle situasjonen man ønsker seg, befinner man seg som regel et sted midt imellom. Poenget er at ved å legge merke til hva som skjer når man beveger seg oppover på skalaen, og hvordan man selv bidrar til bevegelsen oppover, åpnes det for muligheten for at man mer aktivt kan gå inn og styrke denne positive prosessen.»²⁹

Metoden har også som grunnidé at de fleste har krefter og ressurser til å bedre sin egen situasjon, og ved å bli mer oppmerksom på dette, bli bedre i stand til å bruke disse ressursene mer målbevisst.³⁰

LØFT-metoden kan være godt egnet i kirkelige sammenhenger, også der uenighet om teologi har bidradd til uavklarte samarbeidsforhold. Man kan godt sette ord på egne opplevelser og såre

²⁷ KA, 2012, s. 33-34.

²⁸ Svare, 2006, s. 211-213.

²⁹ Svare, 2006, s. 211.

³⁰ Svare, 2006, s. 212.

følelser, bare dette skjer innen en god ramme for dialog, eksempelvis Inge Eidsvågs *Tretten gode råd for en god dialog*.³¹ En styrke med LØFT er hjelp til å se muligheter, hjelp til å se forbi problemene og til å utvikle god samhandling.

3 Grunnleggende dialogteori

Ordet dialog har sin opprinnelse i det greske ordet «dialegomai», som kan oversettes med å samtale. Ordet er sammensatt av preposisjonen «dia» som betyr gjennom og substantivet «logos» som betyr ord eller fornuft. I vår vestlige tradisjon har dialogen sine røtter hos Sokrates og hans elev Platon. Dialogen var tenkt som en metode for å vinne innsikt i en universell sannhet. I denne greske filosofien var det en tanke at mennesker har mulighet til å erkjenne noe fordi menneskets sjel allerede har støtt på ideen i en tidligere tilværelse, men ved fødselen glemte dette. Å lære eller forstå noe var derfor dypest sett å erindre en sannhet som ligger i et hvert menneske som en universell sannhet. Gjennom dialogen kunne denne universelle sannheten forløses, slik en jordmor ved en fødsel forløser barnet.³²

Ut fra et kristent menneskesyn vil en slik tanke være problematisk, etter som menneskelivet i henhold til klassisk kristen tro oppstår ved unnfangelsen og dertil er underlagt de begrensninger som syndefallet har gitt oss, især med mangelfull mulighet til sann gudserkjennelse uten gjennom åpenbaringen i Guds ord, slik forordet til CA tydelig forutsetter.

I denne oppgaven legger vi til grunn at dialog er samtale mellom to eller flere personer, og at dialog inngår som et samarbeid mellom dem. Begrepet forutsetter ikke et bestemt menneskesyn, og kan slik brukes løst fra religiøst og filosofisk tankegods. Like fullt vil vi få belyst forståelse av dialog med bidrag fra så vel religion som filosofi.

I første hoveddel av dette kapitlet (3.1) lar vi pedagog Paulo Freire og filolog Hans-Georg Gadamer sine teorier om dialog vise veier inn, der de begge på ulikt vis har påvirket teologiske

³¹ Eidsvåg, 2010.

³² Martinsen, 1991.

retninger. I andre hoveddel (3.2) starter vi hos filosof Helge Svare og historiker Inge Eidsvåg med å avklare hva som kjennetegner en god dialog.

I tredje hoveddel (3.2) av kapitlet får vi presentert fjorten gode råd for en god dialog. Tretten av disse er utarbeidet av Eidsvåg, men også andre kilder belyser og supplerer de gode rådene.

3.1 Dialogteori med innflytelse i kirken

3.1.1 Paulo Freire

Paulo Freire gav ut flere bøker under sitt virke som pedagog. Han var kristen sosialist fra Brasil og en viktig stemme inn i frigjøringssteologien.³³ Freire var også inspirert av marxisme og eksistensialisme. Han bygde en stor del av sitt arbeid på Habermas kommunikative handlingsteori. Habermas er helt sentral innenfor kritisk teoritradisjon og er blant annet kjent for sin kommunikative handlingsteori. Begge tar dialogen som utgangspunkt for løsning av konflikter, og plasserer seg innenfor tradisjonen fra Hegel og Marx. Freire var ikke bare teoretiker, men prøvde ut sine teorier i praksis.³⁴

I boken «De undertryktes pedagogikk», som kom i 1968 fremmet Freire en pedagogikk som var tydelig inspirert av marxistisk teori, og der han så dialog som en metode til frigjøring ved at fattige og undertrykte mennesker fikk hjelp til å oppdage sin egenverdi og gjennom dette bli samfunnsbevisste ansvarlige mennesker. For Freire var det viktig at innsikten som vinnes gjennom dialog kan gjøre deltakerne mer bevisst på behovet for å endre samfunnet, og gi dem tro på at de selv sammen med andre kan gjennomføre en slik forandring. Freire tok avstand fra klassisk kommunisme og støttet ikke tanken om proletariatets diktatur, men hevdet at et nytt samfunn skapes ikke ved at de undertrykte selv blir undertrykkere.³⁵

³³ Stålsett, 2008 s. 589.

³⁴ Westrheim, 2004.

³⁵ Svare, 2006, s. 69-70.

En sann revolusjon måtte heller ikke skje ved at ledere, selv i beste mening, forsøkte å gjennomføre en revolusjon *for* folket. Å forsøke dette, mente Freire, var det samme som å gjennomføre en revolusjon *uten* folket. «Dialog med folket er grunnleggende nødvendig for enhver sann revolusjon. Det er dette som gjør den til en revolusjon i motsetning til et militærkupp. ... Jo tidligere dialogen begynner, jo sannere revolusjonær vil bevegelsen være. Denne dialogen, som er grunnleggende nødvendig for revolusjonen, svarer til et annet grunnleggende behov: behovet hos mennesker som ikke kan være virkelig menneskelige uten å kommunisere, fordi de i sitt vesen er kommuniserende. Å hindre kommunisering er å redusere mennesker til "ting" – og dette er en oppgave for undertrykkere, ikke for revolusjonære.»³⁶

Hos Freire finner vi en tanke om at mennesker må gjøres personlig bevisste og ansvarlige gjennom dialog mellom "likestilte" mennesker. Pedagogikken bygger på en tanke om at læreren ikke har til oppgave å overføre sin kunnskap til eleven uten elevens aktive medvirkning, men at disse som subjekt til subjekt sammen finner fram til kunnskap.

Den riktige metoden i frigjøringsarbeidet ligger, i følge Freire, i dialogen. «En overbevisning hos de undertrykte om at de må kjempe for sin frigjøring, er ikke en gave skjenket av det revolusjonære ledersjiktet, men et resultat av deres bevisstgjøring.»³⁷ Tvang eller press til å mene er derfor unyttig.

Freire ser også en nødvendig sammenheng mellom refleksjon og handling: I ordet finner vi to dimensjoner, refleksjon og handling, i et så grunnleggende samspill at om den ene delen ofres – om enn bare delvis – vil den andre straks lide under dette.³⁸ Tap av handling blir verbalisme og tap av refleksjon, aktivisme. Freires anliggende var å finne ord med tilstrekkelig potensiale til å generere nye måter å navngi og forandre verden på. For Freire er ordet det viktigste redskapet mennesket har for å bli bevisst sin livssituasjon og posisjon. Ordet er forutsetningen for dialog, og i ordets dynamiske kraft ligger også et endringspotensial. I dialogen er det innebygget spenninger som utfordrer de samtalende i en dialektisk prosess som kan skape ny mening av det

³⁶ Freire, 2021, s. 115ff.

³⁷ Freire, 2021, s. 50.

³⁸ Freire, 2021, s. 71ff.

som er sagt. Det er denne gjensidige forutsetningen mellom ord og handling Freire viser til når han hevder at ord er handling, og at uten handling er ordet dødt.³⁹

3.1.2 Arven etter Freire

Hvor relevant er Freires tanker om dialog i dag? Helge Svare peker på i *Den gode samtalen* at selv om Freire levde i et samfunn som var ganske forskjellig fra vårt og det revolusjonære språket er fremmed, så er hans tenkning stadig aktuell, etter som det stadig finnes mennesker som undertrykkes, det være seg sosialt eller økonomisk, dem som overses og tilsidesettes, som ikke blir lyttet til, respektert eller tatt på alvor. Så viser Svare til at den vanligste måten å ta opp slike problemer på har vært å starte aksjonsgrupper eller bevegelser som kjemper for interessene til de som blir undertrykt. «Det interessante med Freires tenkning er at den stiller opp et alternativ til en slik interessekamp. I stedet for konflikt stiller Freire dialogen opp som en frigjørende strategi. Og dette gjør han ikke fordi han ikke ser de grunnleggende interessemotsetningene i samfunnet, eller fordi han ikke tar dem på alvor. Han gjør det tvert imot fordi han mener at det er det eneste som virkelig hjelper. Man kan ikke oppnå noen endelig frigjøring før man også har frigjort undertrykkerne sine, hevder han.»⁴⁰ Svare stiller spørsmål ved om det til syvende og sist er en utopi, men at det som en alternativ modell er verdt å utforske nærmere.

Hvis vi ser på virkningshistorien av Freires innføring av frigjøring som sentralt begrep innen pedagogikken og hans tanke om at dialog kunne skape endringer i sosiale strukturer gjennom nettopp frigjøring av så vel undertrykte som undertrykkere, ser vi at det går en linje fra Freire til frigjøringsteologien. Frigjøring ble et viktig begrep innen teologien gjennom teologer som Gustavo Gutiérrez, slik det også var i politikken. Sammenhengen mellom prosessen med frigjøring i samfunnet ble så knyttet sammen med frelse i kristendommen.⁴¹

³⁹ Westrheim, 2004.

⁴⁰ Svare, 2006, s. 71-72.

⁴¹ Stålsett, 2008, s. 587

Sturla J. Stålsett skriver om frigjøringssteologi at den frigjøringssteologiske refleksjon sammen med postmoderne teologi har til felles en motstand mot klassisk dualisme. Frigjøringssteologien aksepterer ikke den tradisjonelle tanken om to skarpt adskilte sfærer, en åndelig og en verdslig. «Frelseshistorien er ikke noe annet enn eller bortenfor menneskenes historie, men kommer til uttrykk i og gjennom den. Teologiens oppgave er derfor å tyde tidens "tegn", det vil si søke etter Guds (fravær og) nærvær i den menneskelige historie. Hensikten er å inspirere til frigjørende handling i tro og solidaritet med Guds utvalgte – de fattige, ofrene, og derigjennom delta i og motta Guds frelsende gjerning.»⁴²

Dagens frigjøringssteologi har mange retninger, alt avhengig av kontekst. Man kan vel ikke si at den har fulgt linjen fra Freire med utstrakt bruk av dialog, men heller gått i retning av kamp og protest mot undertrykkere av ulik art. Det ser vi tydelig i feministteologien der kampen for kvinners frigjøring og mot patriarkalske strukturer i kirke og samfunn står sentralt, men også deler av kirken som i dag støtter Pride-ideologien er motivert av støtte til sosialt vanskeligstilte og kamp for deres samfunnsrettigheter.⁴³ Disse retningene er ikke dialogbasert slik som hos Freire.

Kanskje ligger det en kime allerede hos Freire til at det ble et skille mellom frigjøring og dialog. Det blir vel stående som et ubesvart problem hva man gjør med en motpart som til tross for dialog og derigjennom opplysning ikke vil la seg samstemme med de som eier ideen om hvor man skal. Legger man sterke føringer for et gitt resultat, kan maktbruk ligge nærmere anvendelse enn dialog.

Så kan vi også spørre om individuell frihet for de postmoderne teologer har overtatt det frigjøring var for de frigjøringssteologiske. Kanskje må vi også til en annen vitenskap enn teologien for å se et tydeligere bilde.

⁴² Stålsett, 2008, s. 588.

⁴³ «Pride betyr stolthet og startet som protester mot diskriminering og trakassering – og fremdeles er det nødvendig både å heve røsten mot trakassering og å feire kjærlighet og likestilling.» www.kirken.no/nn-NO/bispedommer/sor-hologaland/nyhetsarkiv/pride/

I boken *Den terapeutiske kultur* retter psykolog Ole Jacob Madsen et kritisk søkelys på den betydelige påvirkningen og utbredelsen fagdisiplinen psykologi, og psykologi som populærvitenskap, har fått i den vestlige kultur. På det religiøse området har det tidligere så viktige spørsmålet om menneskers frelse blitt erstattet av et nytt fokus på mental helse.⁴⁴ Det hellige og religionen for øvrig var historisk sett en viktig samfunnsinstitusjon som innsatte mennesket i et fellesskap og motiverte det til å søke utover seg selv. Madsen stiller spørsmål om hva som skjer når denne institusjonen avvikles til fordel for en terapeutisk ekspertise som anmoder individet om å søke svarene i seg selv?⁴⁵

Med henvisning til undersøkelser gjort i USA av religionspsykologene Christian Smith og Melinda Lundquist Denton, beskrives Gud som kosmisk terapeut i det flesteparten av amerikanske tenåringer har et rent instrumentelt forhold til religion. «'Gud' finnes for å hjelpe enkeltmennesket slik at det kan gjøre som det vil. Religion er ikke (lenger) en overordnet tradisjon eller en transcendent autoritet eller guddom som setter krav man ikke selv ønsker.»⁴⁶ Madsen beskriver vår vestlige kultur som terapeutisk. «Moderniseringens og individualiseringens kultur medfører samtidig overgangen fra et kristent verdensbilde til et terapeutisk og freudiansk verdensbilde.» Han skriver med henvisning til Henrik Jensen at skyldfølelsen er kommet ned til jorden, blitt individualisert og har mistet referansen til autoriteten.

Madsen konkluderer med at en konservativ kritikk av tidsånden som taler «krav» og legger seg ut med ideen om enkeltmenneskets autonomi med alle rettigheter inkludert, nok lyder heller umusikalsk i den terapeutiske rettighetskulturen.⁴⁷ Dersom dette stemmer, er det neppe den postmoderne kontekstuelle, men den konservative del av kristenheten som representerer en motkultur der frigjøringsprosjektet paradoksalt nok handler om å binde seg til en autoritet utenfor mennesket selv, men som til forskjell fra frigjøringsteologien, ikke retter sin kamp mot jordiske makter og strukturer.

⁴⁴ Jfr. Rieffs kulturkritikk i: Madsen, 2017, s. 44.

⁴⁵ Madsen, 2017, s. 17.

⁴⁶ Madsen, 2017, s. 63.

⁴⁷ Madsen, 2017, s. 79.

3.1.3 Hans-Georg Gadamer

Gadamer hadde som filolog tanker om språket som den viktigste betingelsen for å gjøre forståelse mulig. All forståelse er språklig og begrepsmessig: «Væren som kan bli forstått, er språk».⁴⁸ Språket er hovedaktør i sannhetsformidling.⁴⁹

Gadamer hevder det er ved hjelp av tradisjonen at den kulturelle overleveringen, verkets horisont forplanter seg til vår tid og preger vår tids lesere. Tradisjon er forutsetningen for at en virkningshistorie kan oppstå. Virkningshistorie og tradisjon er på denne måten tett sammenknyttet, og virkningshistorie er et resultat av at det finnes tradisjoner som virker gjennom historien. Virkningshistorien er i sin tur forutsetningen for at det skal finnes lesere i senere perioder med rette fordommer, lesere som har den rette førforståelse for å forstå den fortiden de er et resultat av. Disse fordommene er igjen en forutsetning for at forståelsen kan oppstå. Forståelse er da ifølge Gadamer bare mulig fordi vi står innenfor tradisjoner som forbinder oss med fortiden og har et forhold til en virkningshistorie.⁵⁰

Gadamer har som utgangspunkt at mennesker i vår tid er uten forutsetninger til å forstå fortidens tekster. Vi bærer med oss fordommer, som i seg selv ikke er et onde, men nyttige til å stille spørsmål til tekstene. Tekstene har sitt meningsinnhold knyttet til deres opprinnelige språklige, litterære og historiske kontekst. To mennesker vil kunne møtes for å samtale om de samme tekstene, men møter med ulike fordommer og motiver. På den måten kan det bli flere fortolkninger, men det betyr likevel ikke at alle fortolkninger er like gode, etter som det alltid vil være noen som bedre ivaretar tekstens forutsetninger med tanke på det vi kan kalle opprinnelig kontekst og forståelse. Det betyr også at vi har ingen endelig fasit, og at vi aldri når fram til den definitive objektive fortolkning.

Gadamer hevder at selv om all tolkning skjer innenfor ens egen forståelseshorisont, kan grundig lesing av tekster føre til en sammensmeltning av leserens horisont og tekstens horisont, i det leseren justerer sin horisont ved å trenge dypere inn i verkets opprinnelige forestillingsverden.

⁴⁸ Lægneid, 2022, s. 144.

⁴⁹ Schaanning, 1994, s. 321.

⁵⁰ Ridderstrøm, 2023, s. 43.

Med horisontsammensmeltningen forenes nåtid og fortid. Forståelse oppstår i en dialog mellom leseren og teksten, og til slutt kan det oppnås en "enighet", en sammensmelting av horisonter. Dialogen med teksten innebærer at leserens erkjennelse blir korrigeret, fordypet og utvidet, samtidig som leserens selverkjennelse øker.⁵¹

Gadamers tese var: Den horisontsammensmeltning som foregår i forståelsen, er språkets verk. Han illustrerer dette ved hjelp av samtalen, der han forutsetter at i en ekte samtale stiller samtalepartnerne seg åpne for at man ikke selv innehar sannheten. Derfor går man inn på det partneren hevder for å la seg tiltale av det:

«Det eneste som kreves er at vi er åpne for den andres eller tekstens oppfatninger. Denne åpenheten forutsetter imidlertid at vi relaterer den andres oppfatning til helheten av våre egne oppfatninger, eller relaterer oss selv til den andres oppfatning. ... Den som vil forstå en tekst er tvert imot åpen for å la den si ham noe. Derfor må en hermeneutisk skolert bevissthet på forhånd være mottakelig for tekstens annerledeshet. Denne mottakeligheten forutsetter verken saklig "nøytralitet", enn si selvutslettelse, men en tilegnelse som fremhever de egentlige oppfatningene og fordommene. Det gjelder å være klar over sin egen forutinntatthet, slik at teksten selv kan fremstå i sin annerledeshet og dermed får mulighet til å spille sin saklige sannhet ut mot ens egne foroppfatninger.»⁵²

Det som skjer i en slik samtale, er altså ikke en gjensidig utveksling av synspunkter – som om samtalepartnerne bare satte ord på sine meninger. Man må heller si: Når samtalepartnere snakker om en sak, kommer noe til orde. Dette "noe" er sakens sannhet. Sakens sannhet kommer til orde som en "lysning" for de samtalende. Deltakerne har ikke føringen. De lar seg føre av sted. Samtalen er som en reise hvor man ikke vet hvor den fører hen eller hvilke erfaringer man vil komme til å gjøre. Dette er en innsikt som Gadamer tenker ligger nær opp til den greske oldtidens dialektikk. Samtalens "fører" og "aktør" er språket.⁵³

⁵¹ Ridderstrøm, 2023, s. 33 og 40.

⁵² Gadamer, 2012, s. 306.

⁵³ Schaanning, 1994, s. 321.

Sannhet og metode kan betraktes som en oppsummering av Gadamer's forskning, og særlig hans studium av antikkens tekster. Boken har som undertittel *Grunntrekk i en filosofisk hermeneutikk*. I denne boken viser Gadamer i praksis hva forståelse er i det han åpner seg for fortidens klassikere, lar dem tale til seg og framstå som autoriteter, han får dem til å utfordre og sette spørsmålsteget ved hans foreløpige fordommer.⁵⁴

Med tittelen *Sannhet og metode* viser Gadamer til dualismen mellom den instrumentelle fornuft og det sanne. Espen Schaanning forklarer bokens tittel slik at «metode» er navnet på den instrumentelle fornuft som forholder seg "strategisk" til sin samtalepartner, og som derfor ikke er så interessert i hva han har å si. Et eksempel på dette er at en historiker som vil forklare Platons synspunkter ut fra hans historiske kontekst eller samfunnsmessige posisjon. Han er ikke ute etter å finne ut om Platon kanskje kan ha rett, men å forklare hvorfor han sier det han sier. Men dermed går han også glipp av den potensielle "sannhet" som kunne ligge i Platons tekst. Den som derimot er villig til å bringe den kommunikative fornuft på banen åpner seg for teksten og lytter til den. Han har som utgangspunkt at Platon faktisk kan sitte på innsikter han selv ikke har, og han er rede til å lære noe av ham. Han er opptatt av "sannheten". Polemisk uttrykt: Man må velge mellom sannhet og metode.⁵⁵

Gadamer stiller seg ikke generelt kritisk til all bruk av metode, men mener at innenfor humanvitenskapene er vitenskapelige metoder lite hensiktsmessige, og kan ved bruk på en tekst man undersøker være til hinder for å komme fram til den innsikt som teksten kan tenkes å gi. Slik kan metodene være mer et hinder og tvang for den rette erkjennelse: «... viser tydelig hvilken tvang som utgår fra den moderne vitenskapens metodetenkning, og at det er nødvendig å gi en mer adekvat beskrivelse av den erfaringen som er virksom i åndsvitenskapene, og av den objektiviteten man kan oppnå her.»⁵⁶

Metodekravet er en arv fra opplysningstiden som Gadamer tar oppgjør med: «Hvilken betydning kunne det syttende århundrets nye metodelære overhodet ha for åndsvitenskapene? Man trenger

⁵⁴ Espen Schaanning i forordet til *Sannhet og metode*: Gadamer, 2012, s. 15.

⁵⁵ Espen Schaanning i forordet til *Sannhet og metode*: Gadamer, 2012, s. 11-12.

⁵⁶ Gadamer, 2012, s. 277.

bare å lese de kapitlene i *Logique de Port-Royal* som omhandler anvendelse av fornuftsreglene på de historiske sannhetene, for å se hvor lite denne metoden har å bidra med til åndsvitenskapene.»⁵⁷

Gadamer viser seg som en sterk kritiker av modernitetens tro på fornuftens muligheter til sann erkjennelse ved vitenskapens metoder brukt på åndsvitenskapene. Her rammes også den historiske bibelkritikk: «Bruken av naturvitenskapens metodeideal på spørsmålet om troverdigheten til den bibelske overleveringens historiske vitnesbyrd, fikk helt andre og for kristendommen katastrofale konsekvenser. Det er ikke langt fra den jansenistiske kritikken av mirakler til den historiske bibelkritikken.»⁵⁸

Gadamer velger å følge Hegel mer enn Schleiermacher i sin hermeneutikk, og hevder hermeneutikken ikke lenger fullbyrdes i den historiske forståelsens frigjøring fra all dogmatisk forutinntatthet.⁵⁹ «Reformasjonens skriftprinsipp er – i den grad den bibelske hermeneutikken inngår i den moderne åndsvitenskapelige hermeneutikkens forhistorie – en forutsetning for den bibelske hermeneutikken. ... Skriftens ordlyd har en entydig mening – *sensus literalis* – som vi oppsporer i Skriften selv.»⁶⁰

Gadamer er klar over at sammenhengen mellom del og helhet, slik reformasjonen så på dette, blir et sirkelargument, men at dette også har røtter tilbake til antikkens retorikk: «... for det er Den hellige skrift som helhet som styrer forståelsen av de enkelte delene – slik vi omvendt bare kan forstå denne helheten ut fra gjennomgripende forståelse av de enkelte delene.»⁶¹ Luther og reformasjonen utviklet det allmenne tekstfortolkningsprinsippet som sier at alle enkelthetene i en tekst må forståes ut fra sammenhengen (*contextus*) og den enhetlige meningen som helheten sikter mot (*scopus*).

Med begrepet sannhet griper Gadamer med Heidegger tilbake til det greske ordet for sannhet: *aletheia*, som betyr "avdekking". Sannhet er følgelig det som avdekkes, det som kommer til syne,

⁵⁷ Gadamer, 2012, s. 44.

⁵⁸ Gadamer, 2012, s. 44.

⁵⁹ Gadamer, 2012, s. 205.

⁶⁰ Gadamer, 2012, s. 206.

⁶¹ Gadamer, 2012, s. 207.

det som åpenbarer seg, det som kommer fram når det går et lys opp for oss.⁶² Gadammers sannhetsbegrep er derfor uløselig knyttet til erfaring, det faktum at det skjer noe med oss når vi forstår noe. Gadamer bruker eksempler fra erfaring i møte med kunstverk og klassiske tekster, der man komme til klarhet og opplever en hendelse av sannhet. «Dialektikken mellom spørsmål og svar kommer dermed alltid allerede forut for utlegningens dialektikk. Det er dialektikken mellom spørsmål og svar som gjør forståelsen til en hendelse.»⁶³

Under avsnittet *Anvendelse som hermeneutisk problem*, henviser Gadamer til hermeneutikkens eldre tradisjon, og minner om dens tredelte inndeling: *Forståelse* og *utlegning*, og i pietismen ble *anvendelse* et tredje moment. Til sammen skulle disse tre momentene utgjøre forståelsens fullbyrdelsesmåte. Den indre sammensmeltningen av *forståelse* og *utlegning* førte til at *applikasjon* ble fortrent fra hermeneutikken. «Den oppbyggelige anvendelse som for eksempel Den hellige skrift ble gjenstand for i den kristne forkynnelsen og prekenen, fremstod som noe helt annet enn den historiske og teologiske forståelsen av den samme teksten.»⁶⁴ Gadamer fant derfor at også *anvendelse* måtte integreres som bestanddel i den hermeneutiske prosessen.

«Den tette samhörigheten som opprinnelig forbandt den filologiske hermeneutikken med den juridiske og teologiske, var basert på anerkjennelsen av applikasjonen som et integrerende element i all forståelse. Spenningen mellom den etablerte teksten (lovteksten eller forkynnelsen) på den ene side og på den annen side tekstens mening når den anvendes i utlegningens konkrete øyeblikk (i dommen eller prekenen), er jo konstitutiv for den juridiske og den teologiske hermeneutikken.

En lov skal ikke forstås historisk, men derimot konkretiseres i sin rettsgyldighet gjennom utlegningen. På samme måte skal en religiøs forkynnelestekst ikke oppfattes som et rent historisk dokument, men forstås på en slik måte at den utøver sin frelsesvirkning. Dette innebærer i begge tilfeller at hvis man vil forstå en tekst (enten det er en lovtekst eller et frelsesbudskap) på en adekvat måte, det vil si i tråd med det kravet som teksten fremsetter, må

⁶² Lethe var glemselens elv i gresk mytologi, og prefikset «a» er en nektelse, slik at «a-letheia» er det som ikke er rammet av glemsel.

⁶³ Gadamer, 2012, s. 515.

⁶⁴ Gadamer, 2012, s. 346.

man hver gang, det vil si i hver konkret situasjon, forstå den på en ny og annerledes måte. Forståelse er her alltid allerede anvendelse.»⁶⁵ «Min påstand er at også den historiske hermeneutikken er avhengig av å appliseres, ettersom også denne tjener meningens gyldighet ved at den uttrykkelig og bevisst bygger bro over tidsavstanden som skiller fortolkeren fra teksten og overvinner fremmedgjøringen av tekstens mening.»⁶⁶

3.1.4 Vurdering av momenter i Sannhet og metode

Gadamer ville la bibeltekstene slik de foreligger framstå som autoriteter, og la disse tale slik de er og ikke justert av vår fornuft eller ved hjelp av metoder. Vår førforståelse er noe vi aldri kan fullstendig kartlegge og få oversikt over. Det er ifølge Gadamer teksten som skal tale eller gå i dialog med oss, og ikke forfatterne. Hvordan man forholder seg til dette, kan få stor betydning for hvordan tekstene forstås, hvilken autoritet de tillegges og hvordan de anvendes i den aktuelle kontekst.

Mjaaland⁶⁷ hevder at i møte med bibeltekster er det først og fremst blant konservative lutherske teologer vi finner det som kalles en perfekt sammensmeltning av hermeneutiske horisonter. Det samsvarer med at Gadamers tanke om horisontsammensmeltning ikke lar seg passe inn som del av den hypotetisk-deduktiv metode som anvendes i dagens kontekstuelle teologi. Det er på konservativt hold stor grad av modernitetskritikk, slik vi finner hos Gadamer.

Valget mellom Gadamers perspektiver med bibelteksten som dialogpartner og modernitetens hypotetisk-deduktiv metode har vist seg å være av stor betydning for hva som blir teologisk retning og viser seg i teologisk praksis. Derfor vil hermeneutikk være aktuelt som tema i en dialog om teologi. Dersom man ikke har med de grunnleggende uenighetene tidlig i dialogen, snakker man bare forbi hverandre ved å drøfte de konkrete sakene som følger av de grunnleggende ulike ståsteder.

⁶⁵ Gadamer, 2012, s. 347-347.

⁶⁶ Gadamer, 2012, s. 350.

⁶⁷ Mjaaland, 2015, s. 72/270 e-bok.

En slik samtale om det grunnleggende bakenfor standpunktene finner vi også som et moment i *Samtaleguide*, som er utarbeidet av Norges Kristne Råd på bakgrunn av erfaringer med økumenisk dialog om likekjønnede ekteskap: «I dialoggruppa som Norges Kristne Råd nedsatte, ble en på slutten av det første møtet enige om å fokusere på spørsmålet: Hva står på spill? For å komme bakenfor alle argumentene som deltakerne kjente så altfor godt fra før, hadde en behov for å skape et annerledes samtalerom enn der hvor debattene og diskusjonene foregår. En ønsket å finne bakgrunnen for hvorfor deltakerne mener det de mener og hva de opplever å miste dersom de skulle oppgi sitt standpunkt.»⁶⁸

3.2 Hva kjennetegner god dialog? Allmenne bidrag

3.2.1 Helge Svare

I sin bok «Den gode samtalen – kunsten å skape dialog»,⁶⁹ avgrensar filosof Helge Svare dialog fra monolog som enetale der målet er å formidle et budskap til den andre part og uten interesse av, eller mulighet til å lytte til denne, og på den andre siden debatt, der målet er å vinne. Han definerer debatt som kamp og dialog som samarbeid.

Svare er tydelig og bevisst på at dialogen først og fremst er felles prosjekt: «Det som skapes kan være bedre felles forståelse, helt nye innsikter, eller noe annet man går sammen om.»⁷⁰ Svare anser åpenhet som en betingelse for at noe nytt skal oppstå, og at man derfor må gå til en dialog vel vitende om at utfallet er åpent: «Framfor å søke trygghet i egen overbevisning må den som ønsker dialog betrakte disse som foreløpige, og ikke evige sannheter ...»⁷¹

Svare skriver i sin bok at det viktigste er ikke hva målet er, men at de som deltar er enige i hva målet er og går inn for å søke det sammen. Videre tenker han at et mål for dialogen må være at

⁶⁸ Sødal, 2018.

⁶⁹ Svare, 2006, s. 9ff.

⁷⁰ Svare, 2006, s. 15.

⁷¹ Svare, 2006, s. 15.

alle skal komme styrket ut, at dialogen åpner for forsoning og gjør det mulig å finne løsninger alle kan leve med.⁷²

3.2.2 Inge Eidsvåg

Inge Eidsvåg har i *Kirke og kultur* skrevet en artikkel om dialogens nødvendighet. Han tar utgangspunkt i sine erfaringer fra arbeidet i regi av Nansenskolen med forsoning og fredsbygging mellom serbere og kroater på Balkan, der folk frykter at fiendebilder skulle gå i arv til kommende generasjoner dersom dialogarbeidet ikke ville vinne fram til forsoning. Eidsvåg går i rette med påstander han møtte om at tilhengere av dialog ofte er godtroende og naive: «Det blir ramset opp en rekke eksempler der dialog ble forsøkt, men har mislyktes. Går vi disse eksemplene nærmere etter i sømmene, ser vi ofte at det ikke var dialog som ble prøvd, men debatt eller forhandlinger, der styrkeforholdene ofte var ulike og trusselen om maktbruk lå under overflaten.»⁷³

I likhet med Svare, som definerer debatt som kamp og dialog som samarbeid, får Eidsvåg fram hvor avgjørende det kan være for den reelle dialogen at styrkeforholdet ikke er for ulikt med dertil trussel om bruk av makt.

Eidsvåg mener man i prinsippet kan innlede dialog med alle mennesker, etter som dialogens mål ikke er å bli enig, men å forstå hverandre bedre, og at dialogen selv vil vise om den kan fortsette og om den bærer frukter. Eidsvåg synes slik å fokusere mer på viktigheten av dialogen som prosess, og mindre på dialogen som effektivt middel til å nå et mål.

Eidsvåg forstår dialog som møte mellom mennesker, der hensikten er å lære av hverandre. «Lytte – lære – forandres, det er dialogens viktige kjennetegn. Der propagandaen søker å overtale den andre, søker vi gjennom dialogen å forstå den andre. Der vi gjennom debatten søker å vinne over den andre, søker vi gjennom dialogen å overvinne stereotypier og fiendebilder hos oss selv. ... Der vi gjennom forhandlinger forsøker å oppnå enighet, forsøker vi gjennom dialogen å skjønne

⁷² Svare, 2006, s. 16.

⁷³ Eidsvåg, 2010.

mer. En større forståelse av den andre blir også en dypere forståelse av meg selv. Av at jeg kunne ha vært den andre.»⁷⁴

Ifølge Eidsvåg bør dialogen avsluttes når motparten framsetter trusler eller retter en pistol mot deg, eller når dialogen blir utnyttet og brukt som middel til propaganda eller manipulasjon, eller når maktforholdet mellom partene er så ulikt at den svakeste i realiteten blir et gissel. Da gjenstår motstandens vei inntil dialogen igjen kan fortsette.

Dertil nevner Eidsvåg i parentes: «Alternativet for den virkelig svake til å bli hørt i en dialog er som oftest ikke aktiv motstand, men ikke å bli hørt i det hele tatt.» Nå er det heldigvis sjelden i våre sammenhenger at noen bruker brutale maktmidler, men nettopp dette siste som Eidsvåg i sin artikkel skriver i parentes, er nok det maktmidlet som er lettest tilgjengelig når den andre part er så marginalisert at den risikerer å ikke bli hørt i hele tatt. Det mest effektive maktmidlet blir da å ytterligere marginalisere gjennom å ikke invitere til dialog, ved å overse, ved å ikke be om tilbakemeldinger eller råd. En slik atferd kan lett gå under radaren og ikke bli avslørt som maktmiddel.

En som vier oppmerksomhet til asymmetri i dialogen, er Oddbjørn Leirvik. Han nevner spesielt maktperspektivet som viktig i sin bok *Islam og Kristendom*: «Både nasjonalt og globalt er det avgjerende viktig å ha eit maktperspektiv på den felles samtalen. Herredømmefrie relasjonar og opne dialogar er eit ideal, men veldig skjeldan ein realitet. I kritisk dialog med Buber minner hans jødiske filosofkollega Emmanuel Levinas om at alle menneskelege forhold er asymmetriske.»⁷⁵

3.3 Fjorten gode råd for en god dialog

Eidsvåg avslutter sin artikkel *Dialogens nødvendighet*⁷⁶ med tretten god råd for en god dialog. I det følgende gjengis alle tretten rådene, men utdypingen av hvert punkt er her gjengitt noe

⁷⁴ Eidsvåg, 2010.

⁷⁵ Leirvik, 2014, s. 294.

⁷⁶ Eidsvåg, 2010.

forkortet. Vi finner tilsvarende gode råd hos Helge Svare. Et utvalg av disse, samt praktiske råd fra Norges Kristne Råds Samtaleguide/veileder og andre bidragsyttere, vil utfylle punktene. I tillegg kommer et råd nummer fjorten. Dette er ikke ment som en plukklister der man tar med det som synes mest tjenlig for sin sak, men mer et samlet perspektiv på hva som kjennetegner dialog slik den bør være i sin helhet. I en sum er dette tenkt å utgjøre dialogens premisser.

1) Inviter deltakerne til planlegging av dialogen

Dialog er et felles prosjekt og tåler ingen skjult agenda. Alle som deltar må inviteres til å være med og bestemme både målsetting, tema, arbeidsmåter og tidsplaner. Det skaper trygghet hos deltakerne og gir eierskap til prosjektet. Forsøk på manipulering undergraver all tillit og er ødeleggende for enhver dialog. Åpenhet og gjennomsiktighet må gjelde fra første dag.

Kommentar til 1

Vi finner en samstemmighet i dette også hos Helge Svare: «Åpenhet og ærlighet er viktige dialogiske idealer. Dialog er uforenelig med skjulte agendaer, retoriske knep og hersketeknikker.»⁷⁷

I dette første punktet foreslår Eidsvåg det vi kan kalle en dialog om dialogen. Dette kan være en fruktbar tilnærming, etter som det gir opplevelse av eierskap til dialogen for begge parter, og det vil være visse grunnleggende spørsmål det er viktig å få belyst og avklart sammen med dialogpartnere, ikke minst med tanke på å forebygge misforståelser og skinn-enighet/uenighet i den senere dialogen. Eidsvåg anser det som avgjørende at dialogen starter i full åpenhet og fortrolighet.

Følgende erfaringer som Norges Kristne Råd (NKR) har gjort, understreker dette og viser at det kan være fruktbart å bruke tid på å finne den grunnleggende uenigheten bakenfor partenes påstander: «I dialoggruppa som NKR nedsatte, ble en på slutten av det første møtet enige om å fokusere på spørsmålet: Hva står på spill? For å komme bakenfor alle

⁷⁷ Svare, 2010.

argumentene som deltakerne kjente så altfor godt fra før, hadde en behov for å skape et annerledes samtalerom enn der hvor debattene og diskusjonene foregår. En ønsket å finne bakgrunnen for hvorfor deltakerne mener det de mener og hva de opplever å miste dersom de skulle oppgi sitt standpunkt. Altså: Hva står på spill? Det var en måte å komme bakenfor påstandene, være nysgjerrige på hva som ligger til grunn for det en i dag står for, og hva det har kostet å stå for det en mener er riktig.»⁷⁸

2) **Bruk god tid til å bli kjent med hverandre**

Begynn ikke dialogen med standpunktene og argumentene. Begynn med ansiktene, måltidsfellesskapet, livshistoriene. De små fortellingene. For vi er noe mer enn våre synspunkter og argumenter. Og vi har alle noe felles: vi deler erfaringer om hva det vil si å være menneske. Vi har foreldre og søsken, ektefeller og barn, arbeid og interesser. Vi har opplevd sorger og gleder. Tusen tynne tråder binder oss sammen. Det er viktig at vi ser disse, før vi stirrer oss blinde på det som skiller. Slik skaper vi en atmosfære av fellesskap og trygghet. ... Når vi er gjester i hverandres sinn, skal vi trå varsomt.

Kommentar til 2

I veilederen fra NKR bringes følgende erfaring med å bruke god tid til å bli kjent med hverandre. Jeg tror også det å sammen finne begrunnelse i den felles kristne tro for å møtes til dialog må gi deltakere en god motivasjon for dialogarbeid.

«Den første gangen gruppa møttes, var det viktig å bruke tid på å bli kjent med hverandre, dele med hverandre forventningene en hadde til prosessen, og samtale om hvordan en kunne skape et trygt rom for samtale og hvorfor dialog eller samtale er viktig. Under samtalen om hvorfor en i det hele tatt skulle gå inn i dialog med hverandre om et såpass splittende tema, delte deltakerne med hverandre hva en kan finne av begrunnelse i vår felles kristne tro for å gjøre nettopp dette. Da var det særlig Jesu bønn om at vi alle skal være ett som ble trukket fram; og at på dette skal verden se at vi er Jesu disipler, og at vi har kjærlighet til hverandre.

⁷⁸ Sjødal, 2018.

Det ble pekt på hvordan Jesus møtte mennesker med et åpent sinn, uten fordømmelse, og lyttet til dem der de var i livene sine. Videre ble det understreket at kjærligheten også uttrykkes i det å relatere til, og benevne hverandre som søsken og venner – tilhøre hverandre og være felleskap – være én Kropp i Kristus. I slike relasjoner utfordres vi til å vokse i dybde og forståelse.»⁷⁹

3) Skap likeverd

Den gode dialogen forutsetter ikke like, men likeverdige deltakere. ... Der forskjellene mellom deltakerne er store når det gjelder utdanning, kunnskaper og status, der må man etablere menneskelig likeverd. Bordet må være rundt, titlene må strykes, taletiden må være lik, respekten må være den samme. Da kan dialogen gi de stemmeløse en mulighet for å bli hørt – og de mektiges monolog kan bli brutt.

Kommentar til 3

NKR har i sin veileder anbefalt sirkelmetodikk som ivaretar at deltakerne blir likeverdige. «Dette er metodikk best kjent fra den "gjenopprettende praksisen", hvor deltakerne kort og godt sitter i en sirkel. I en sirkel ser alle hverandre godt. Det er derfor en godt egnet form til dialogisk samtale. I sirkelen utjevnes også forskjeller mellom deltakerne – eventuell asymmetri i rommet av ulikt slag. Opplevelsen av å sitte ved siden av hverandre i en sirkel kan utjevne ubalanse i roller, stillinger, taleevne, m.m. ... Sirkelmetodikken gir også alle deltakerne lik rett til å tale. Den er således demokratisk i sin form.»⁸⁰

«Dialog følger idealet om å 'spille hverandre gode'. Det krever respekt og omtanke.» Sitatet er fra Dialogplakat, utarbeidet av filosof Helge Svare på oppdrag av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL). Et annet punkt i samme gate hos STL er: «En dialog er et samarbeidsprosjekt der man gjennom samtale forsøker å skape noe sammen, slik at alle kommer ut som 'vinnere'.»⁸¹

⁷⁹ Sødal, 2018.

⁸⁰ Sødal, 2018.

⁸¹ Svare, 2010.

Allerede for Paulo Freire var det, som vi senere skal se, helt grunnleggende nødvendig for menneskets frigjøring at dialogens parter ikke er ulike i autoritet. «Den frigjørende undervisnings *raison d'être* ligger i dens streben mot forsoning. Undervisning må begynne med oppløsningen av motsigelsen mellom lærer og elev ved at de to poler i motsigelsen forenes og begge parter på samme tid blir lærer og elev.»⁸²

I dialogen er det gjensidighet og vilje til å gå en vei sammen for å lære, som er det vesentlige. Om lærer og elev, skriver Freire at de slik blir gjensidig ansvarlig for en prosess der alt utvikler seg. «I denne prosessen er ikke lenger argumentene basert på "autoritet", gyldig.»⁸³ Uforsonlighet skaper skarpe skiller mellom *jeg* og *du*, *vi* og *dem*. Forsoning på det mellommenneskelig plan er nødvendig for at den enkelte deltaker skal oppleve likeverd og med det som utgangspunkt ha evne til å delta i det samarbeidet som dialogen er.

Hanna Barth Hake skriver i en artikkel i St. Sunniva om dialogarbeid at det er viktig å se seg selv med et mer kritisk blikk. Hun skriver at i møte med mennesker som har en lite kjent religion, gjenkjennes følelsen av å møte et fremmed språk, og at også vi som behersker "kanaanspråk", behersker et språk som for andre er ukjent. «Ved å se seg selv med en annens blikk, se seg selv utenfra, og vise ydmykhet over det faktum at man selv også har ting som kan endres og gjøres bedre, legger man til rette for at også andre kan våge å være selvkritiske og se på sin egen tradisjon utenfra.»⁸⁴ Et vanskelig tilgjengelig språk, enten det er "Kanaans" eller faguttrykk, kan skape unødige skiller og gi opplevelse av utenforskap. Det å tilpasse språket i møte med dialogpartnere, vil være viktig for dialogpartneres opplevelsen av likeverd.

4) Begynn med de enkleste spørsmålene

Klyv over gjerdet der det er enklest. Det gir tro på at det også er mulig å komme over høyere hindre. Stigen vi bruker heter tillit – den må være gjensidig.

⁸² Freire, 2021, s. 55-56.

⁸³ Freire, 2021, s. 64.

⁸⁴ Hake, 2018

Kommentar til 4

Stigen vi bruker heter tillit, skriver Eidsvåg. Det er også slik at tillit kan ikke kreves eller presses fram, men den kan bygges over tid. For å skape tillit peker NKR i sin veiviser på at det lønner seg å brukes tid på relasjonsbygging. NKR henviser til en rapport der det å våge å være sårbar også får høy prioritet, og det å åpne opp for sårbarhet er med på å bygge tillit. Å åpne for det sårbare henger sammen med å la smertepunktene i dialogens tema få rom.

«I rapporten fra dialoggruppa står det blant annet at gruppa brukte mye tid på å bygge tillit til hverandre og å våge å være sårbare. Videre sier deltakerne at de opplevde at dialogen var preget av respektfull lytting, ærlighet, åpenhet og en stillhet som gav rom for refleksjon, ettertanke og forsøk på å forstå. Tydelige ståsteder skapte trygghet, også i møte med de som tenker annerledes enn en selv» og «vi innledet prosessen med en hel dag hvor fokus var på å bygge relasjoner og skape tillit.»⁸⁵

5) Lytt aktivt

Enhver dialog forutsetter vilje og evne til å lytte. Hvis ingen lytter, er alt som blir sagt til ingen nytte. Å bli overhørt kjennes alltid sårt og nedverdiggende. Dialogen fordrer en innlevende lytting for å kunne forstå de andre. Ikke bare deres synspunkter, men også deres interesser og eksistensielle situasjon. Vi lever i en kultur der det å snakke lenge og godt har høy status.⁸⁶ Det gir også makt. I dialog-rommet er den gode lytter minst like viktig. Her gjelder det å lytte fram det prøvende, det usikre, det uferdige. Å være en god lytter betyr å bekjempe uoppmerksomhet, utålmodighet og selvopptatthet. Den gode lytter bruker både ører, øyne og hjerte.

⁸⁵ Sødal, 2018.

⁸⁶ Helge Svare henviser til den italienske filosofen og psykoanalytikeren Gemma Corradi Fiumara. I følge Fiumara lever vi i en kultur der tale forbindes med status og makt, mens det å lytte, typisk forbindes med det motsatte; avmakt og lav status. Kunnskapen om at det er slik, er dypt forankret i enhver av oss, og det er som om vi bærer med oss en stemme som advarende hvisker oss i øret at vi ikke må gi fra oss makten som talen gir oss. Men, som de fleste andre ideologier bygger også ideologien om at talen er det mest verdifulle, på at noe holdes skjult. Det som skjules, er blant annet talerens avhengighet av den som lytter. Svare, 2006, s. 78.

Kommentar til 5

Å tale står sterkt i mange kulturer, like fullt kan de som klarer seg med få ord vinne respekt og sympati. Noen kan også ha så sterk vilje til å nå sitt mål at ens egen agenda sperrer øregangene. Ifølge Helge Svare er en god måte å øve seg på å lytte aktivt, å parafrasere, dvs. å kort oppsummere med egne ord det en annen har sagt. «Det å parafrasere det en annen sier, tvinger deg til å lytte på en annen måte enn du kanskje ellers ville gjort. Du kan ikke bare nøye deg med å høre etter hvilke ord som blir brukt. Det at du skal gjengi det sagte med færre ord, uten at den opprinnelige meningen blir borte, tvinger deg til å lytte etter essensen i det den andre sier.

Mange som forsøker å parafrasere oppdager hvor vanskelig det er å bare gjengi kjernen i det den andre sier, uten å legge til noe eller å trekke fra noe. Umerkelig, uten at man er seg det bevisst, legger man noe annet inn i det sagte enn det taleren mente å si. Det som skjer i en slik situasjon, kan belyses ved hjelp av Gadammers begrep om forståelseshorizonten. En persons forståelseshorizont er, enkelt sagt, denne personens erfaringer, oppfatninger og fordommer. Gadamer påpeker at alt dette spiller inn når en person skal tolke et budskap. Dette kan enkelt hjelpe oss å forstå hvorfor det å gripe meningen i det noen sier, ofte kan være så vanskelig. I en samtale møtes ikke bare to personer, men to forståelseshorisonter.»⁸⁷

6) Still gode spørsmål

Den som tror han vet alt, har ingenting å spørre om. ... En aktiv lytter er ikke taus, men stiller spørsmål. Gode spørsmål setter oss på sporet av noe vi ikke vet, men som vi vil og bør vite. De er ofte åpne og kan ikke besvares bare med et ja eller nei. Hva? Hvordan? Hvorfor? Man tolker det den andre sier i beste mening. Uklarheter oppklares. ... Men det finnes også andre typer spørsmål: de altfor nærgående og grafssende; de inkvisitoriske, som blir et giftig våpen; spørsmålene i politiforhøret, som bryter den mistenkte ned og får ham til å tilstå, selv

⁸⁷ Svare, 2006, s. 76-77.

når han kanskje er uskyldig. Disse spørsmålene kan ikke brukes i dialogens tjeneste, der hensikten er å skape forståelse og bygge tillit.

Kommentar til 6

De gode spørsmålene kan tjene til å utvide ens horisont og skape et godt klima for dialog. Først og fremst er det å lytte noe som en selv er tjent med, ifølge Helge Svare. «Et annet forhold som kan gjøre oss mer motivert til å lytte, er at vi på den måten får tilgang til en større og rikere virkelighet enn den vi i øyeblikket befinner oss i. ... I ethvert møte er det mulig å møte andre med en holdning om at det er viktig å lytte, fordi den som snakker har noe viktig å bidra med, noe du kan ha bruk for å vite. Du lytter altså ikke for å gjøre den andre en tjeneste. Du lytter ikke for å være grei. Du lytter fordi du selv trenger det, fordi lyttingen gir deg informasjon du kan dra nytte av, fordi det den andre sier kan hjelpe deg å avsløre misforståelser som du har vært fanget i, utvide synsfeltet ditt og gjøre deg til et klokere menneske.»⁸⁸

I følge Gadamer er det å spørre veien til kunnskap, og viten er grunnleggende dialektisk: «Bare den som har spørsmål, kan ha viten, men det å spørre rommer motsetningen mellom ja og nei, mellom slik og ikke slik.»⁸⁹

Et annet poeng med å stille gode spørsmål er at det kan åpne for et godt samspill mellom deltakere i dialogen. Helge Svare skriver: «Vi har tidligere satt opp det å tale og det å lytte som motpoler. Spørsmålet er i slekt med begge disse polene. Den som stiller et spørsmål må aktivt ta ordet og gjøre krav på oppmerksomhet, slik den som taler gjør det: "Hør ordene mine!" Samtidig åpner hun gjennom spørsmålene opp for andre, slik den som lytter gjør det. Dette er også det gode spørsmålets funksjon: Å åpne et rom.»⁹⁰

Å åpne et rom innebærer en åpen invitasjon til den andre til å fylle rommet. Spørsmålet ber om respons og trekker spørsmålsstilleren inn i samtalen. Den som spør gjør krav på svar, og et spørsmål har samtidig kraft til å føre samtalen i en valgt retning. Samtidig er det viktig at

⁸⁸ Svare, 2006, s. 79-81.

⁸⁹ Gadamer, 2012, s. 406.

⁹⁰ Svare, 2006, s. 88

spørsmål er relevant til saken. «Som et første forsøk på å si hva relevans er, kunne vi si at et relevant bidrag er et bidrag som hjelper deltakerne å ta et skritt nærmere målet.»⁹¹

Gadamer skriver: «Dialektikken som kunsten å spørre består bare prøven når den som vet å spørre er i stand til å fastholde sine spørsmål, det vil si retningen mot det åpne. Spørsmålets kunst er kunsten å spørre videre, det vil si at den er tenkningens kunst. Den heter dialektikk fordi den er kunsten å føre en viktig samtale. Å føre en samtale krever jo at samtalepartnerne ikke snakker forbi hverandre.»⁹²

7) Tving ingen til å tenke som deg selv

Hensikten med dialogen er ikke å tvinge eller lokke andre til å forandre seg. Det er propagandaens virkemåte. Verdier som forsøkes presset på en utenfra, har ofte den stikk motsatte effekt. ... Dialogen kjenner ingen annen tvang enn den som ligger i dialogens vesen – å la seg overbevise av det bedre argument. Man kan ikke endre et annet menneske, hvis man selv ikke er åpen for å bli endret av det samme menneske.

Kommentar til 7

«Det er en misforståelse at dialogen har som mål at vi skal bli enige, enten ved at vi finner fram til et minste felles multiplum eller at den ene oppgir sitt opprinnelige standpunkt og blir enig med motstanderen.» (Norges Kristne Råd)⁹³

8) Tillegg ingen synspunkter de ikke har

Ingen skal snakke på vegne av andre enn seg selv. Alle skal få tid og anledning til å forklare og begrunne sine egne synspunkter. Ingen skal måtte sprelle i andres definisjonsnett. ... Ingen skal være nødt til å forsvare synspunkter en ikke har, men som andre i ens politiske, religiøse eller etniske organisasjon kanskje har hevdet.

⁹¹ Svare, 2006, s. 83-84.

⁹² Gadamer, 2012, s. 406-408.

⁹³ Sjødal, 2018.

Kommentar til 8

Beslektet med dette er hva Helge Svare i sin bok kaller å argumentere mot stråmenn.⁹⁴ En slik argumentasjon går ut på å gjengi et standpunkt hos en annen på en måte som ikke er dekkende for hva vedkommende har uttrykt, for så å argumentere mot dette. Ofte brukes slike metoder til å svekke tilliten til det meningsmotstanderen sier, ved å gå i rette med meninger den andre ikke har.

9) Sammenlign egne idealer med samtalepartnerens og egen praksis med deres

Ofte sammenligner vi våre egne blankpussete idealer med deres forgåelser. Når vi stiller oss selv over brøkstreken, kommer regnestykket alltid ut til vår fordel. ... Vi bør derfor sammenligne våre idealer med deres idealer, vår praksis med deres praksis, våre forbrytelser med deres, osv.

Kommentar til 9

Dette punktet minner om gode bibelske idealer som å sette andre høyt og være storsinnet, slik vi finner i Filipperbrevet: «Gjør ikke noe av selvhevdelse og tom ærgjerrighet, men vær ydmyke og sett de andre høyere enn dere selv. Tenk ikke bare på deres eget beste, men på de andres. Vis det samme sinnelag som Kristus Jesus!» Fil 2,3-5.

NKR viser til psykolog Carl Rogers i sin veileder, i det Rogers påpeker det er viktig at tilrettelegger av dialogen verdsetter deltageren. Dette skjer gjennom anerkjennende holdning og tilnærming som skaper tillit, og at forholdet bør preges av at tilrettelegger bryr seg om deltagerne. Det handler også om noe dypere – hvor veileder ser på den enkelte deltager som et menneske som har iboende verdighet i kraft av simpelthen å være et menneske. Tilrettelegger synliggjør dette gjennom sin relasjonelle tilnærming.⁹⁵

⁹⁴ Svare, 2006, s. 130.

⁹⁵ Sødal, 2018.

10) Godta ikke ukritisk andres argumenter

Toleranse betyr at vi skal tåle, men ikke nødvendigvis godta det andre sier. Vi skal åpent utfordre synspunkter vi ikke skjønner eller kan akseptere, tydelighet skaper trygghet. Men det er meningene – ikke menneskene vi tar avstand fra.

Kommentar til 10

Tydelige ståsteder skapte trygghet, også i møte med de som tenker annerledes enn en selv, står det i forordet til NKR' veileder.⁹⁶ Tydelige ståsteder kan også skape høy temperatur og sterke motargumenter. Toleranse er derfor viktig hos alle parter. Helge Svare refererer til John Stuart Mill som i skriftet Om friheten holder fram den frie og åpne meningsutvekslingen som viktig for å teste ut hvilke tanker som duger og hvilke som ikke gjør det. Da blir uenighet en hjelp i dette. Han skriver: «Kritikeren er ingen fiende, men en hjelper vi bør takke fordi han gir oss muligheten til å nå fram til en innsikt som er bedre enn den vi hadde.»⁹⁷ Han skriver også at det at mange er enige om at noe er sant, er ingen garanti for at det virkelig er det. «Også det alle er enige i må granskes, og vi må ønske velkommen dem som gjør det, for bare slik kan vi komme videre som enkeltpersoner og som samfunn.»⁹⁸

11) Vær åpen og ærlig, men sett også grenser for hva du vil snakke om

Vi snakker ikke med andre mennesker om hva som helst. Visse ting i livet skal vi kunne holde unna innsyn og innblanding. Det private skal kunne forbli privat.

Kommentar til 11

Inge Eidsvåg formulerte i pkt. 6: «Men det finnes også andre typer spørsmål: de alt for nærgående og grafsende; de inkvisitoriske, som blir et giftig våpen ...» Her går det en tydelig grense for hva man skal gå med på, og grensesetting kan være et aktuelt tema.

Helge Svare skriver om ærlighet: «Jeg tror det vesentlige ved den ærligheten vi er ute etter er en form for tydelighet hos den som taler; en tydelighet som angår hennes egen forhold til det

⁹⁶ Sødal, 2018.

⁹⁷ Svare, 2006, s. 187.

⁹⁸ Svare, 2006, s. 187.

hun sier og det hun gjør. Hun skal til enhver tid være åpen og tydelig på hva hun forsøker å gjøre.»⁹⁹

Ludwig Wittgenstein skiller mellom det han kaller ulike språkspill: «Å være åpen om hvilket språkspill man spiller; innebærer blant annet at man, når man blir spurt, åpent gjør rede for hva man gjør. Var det hele en spøk, sier man det: "Jeg bare spøkte". Var det alvorlig ment, sier man det: "Det tror jeg på!" Hvis vi studerer manipulativ eller ondsinnet samtale, ser vi at det er nettopp denne oppriktigheten som mangler. Effektiv manipulasjon krever at man bruker knep som ikke blir oppdaget.»¹⁰⁰

12) Aksepter og gi rom for følelser

Å vise følelser er en måte å kommunisere på. Selv om dialogrommet ikke er et terapirom, må det være lov å vise både glede, frustrasjon, latter, sinne, gråt. Å vise følelser er også en måte å kommunisere på. Vi senker visiret. Et smil, en håndbevegelse, et hevet øyebryn, en skjelvende stemme – alt dette viser at vi er menneskelige. Vi som de andre.

Kommentar til 12

Helge Svare viser til at den finske dialogfilosofen Sebastian Slotte har uttalt at det å styrke den enkelte dialogdeltakerens sensitivitet i forhold til det unike menneskelige systemet som dialogen utgjør, er en grunnleggende oppgave i dialogen. Svare skriver: «Hvilke følelser rører seg hos de andre dialogdeltakerne akkurat nå? Hvorfor snakker han så raskt? Er han nervøs eller sint? Hvorfor er hun så stille? Sitter hun og tenker, eller er hun såret og lei seg? Var det noe jeg sa som vakte denne reaksjonen? Var det noe en annen sa? Eller var det noe helt annet? Å kunne se og skjelne hva som skjer i dialogen på dette planet, er både en forutsetning for å skape god dialog, og et mål man kan strekke seg mot.»¹⁰¹

⁹⁹ Svare, 2006, s. 99.

¹⁰⁰ Svare, 2006, s. 99.

¹⁰¹ Svare, 2006, s. 96.

13) Dialogen kan alltid fortsette

Når dialogen stanser, er vi nesten alltid villige til å fortsette ved en senere anledning. Da kan også andre tema tas opp, nye mennesker bli med og rammene kanskje være annerledes. Fordi dialogen handler om gjensidig forståelse, er det sjelden vi kan si til hverandre at vi har skjønt nok. Selv etter en god dialog vil det alltid være en restfaktor av ubegripelighet igjen. Og vi sier til hverandre når vi skilles: «Dette må vi snakke mer om. Senere.»

Kommentar til 13

Dialogen er alltid prosess – den er veien man går sammen. Paulo Freire bringer inn håpet som et viktig moment i dialogen. Det kunne slik fortjent et eget punkt først eller sist, men her tas det med som et fjortende råd i forlengelse av dialogens kontinuitet.

14) Håpet

«Heller ikke kan dialogen finne sted uten håp. Håpet er rotfestet i menneskets ufullkommenhet, og derfra går en stadig søken – en søken som bare kan foregå i fellesskap med andre mennesker. ... Som møtet mellom mennesker som søker et rikere menneskeverd, kan ikke dialogen foregå i en atmosfære av håpløshet. Dersom de samtalende ikke venter seg noe resultat av sine anstrengelser, vil møtet mellom dem bli tomt og sterilt, byråkratisk og kjedelig.»¹⁰²

En dimensjon ved håpet, er i dialog mellom kristne å legge saken fram for Gud i bønn. I kommentaren til pkt. 2 *Bruke god tid til å bli kjent med hverandre*, gjengis fra NKRs veileder en erfaring med å bruke god tid til å bli kjent med hverandre gjennom samtale der de søkte og fant felles begrunnelse og motivasjon for dialog i den kristne tro, fremfor alt i Jesu bønn om kristen enhet. Håpet som tema blant kristne vil også være rettet mot Gud, at Gud ved sin Ånd kan makte å skape enhet mellom troende og en bedre vei å gå sammen. Hvilken plass og på hvilken måte bønnen praktiseres på, hører naturlig med til de grunnleggende ting som partene avtaler seg imellom i starten av prosessen, gjerne i dialogen om dialogen.

¹⁰² Freire, 2021, s. 76.

4 Hvordan dialogteori er brukt og hva som er utfordringene

«I religionsmøtet oppgir jeg ikke det jeg selv holder for sant. Like fullt må jeg gi den andre rett til å vente at jeg vil anstrenge meg for å forstå. Der mennesker møtes ansikt til ansikt, der skjer det noe.» Olav Fykse Tveit i forordet til *Veiledning til religionsmøte. Hjelp til åpenhet og respekt mellom mennesker fra ulike trossamfunn*.¹⁰³

I dialog mellom representanter fra ulike religioner er ikke målet synkretisme, men et mål kan være å forstå hverandre bedre. I denne delen av oppgaven velger vi å se nærmere på tre fellesuttalelser fra dialog mellom muslimer og kristne, der begreper som åpenhet, respekt og tillit har vært sentrale, og vi vil finne hvordan dialogteori er brukt og hva utfordringene er.

4.1 Religionsdialog

I innledende ord av Olav Fykse Tveit i *Veiledning i religionsmøte*, utarbeidet av Mellomkirkelig råd for DNK, står det: «Dialog er ikke lettvin relativisme. En samtale om de tros- og livssynsmessige spørsmålene i tilværelsen er ikke noe vi skal ta lett på. I religionsmøtet oppgir jeg ikke det jeg selv holder for sant. Like fullt må jeg gi den andre rett til å vente at jeg vil anstrenge meg for å forstå.»¹⁰⁴ Dokumentets undertittel signaliserer idealene for DNK's religionsdialogiske praksis: «Hjelp til åpenhet og respekt mellom mennesker fra ulike trossamfunn.»¹⁰⁵

«Mens vi i samarbeid med andre kristne kirker bygger på en felles tro på den treenige Gud, har religionsmøtet et annet utgangspunkt: Vi erkjenner at vi ikke deler den samme tro, men vi ønsker likevel et respektfullt møte og er åpne for praktisk samarbeid når det ligger til rette for det.»¹⁰⁶ Slik trekker den samme *Veiledning i religionsmøte* opp linjene for hva som er økumenisk dialog og hva som er dialog mellom religioner. Utgangspunktet i den kristne troen står fast med

¹⁰³ Mellomkirkelig råd, 2006. Se også: Fagerli, 2016, s. 279.

¹⁰⁴ Tveit, 2006.

¹⁰⁵ Horsfjord, 2016, s. 279.

¹⁰⁶ Mellomkirkelig råd for DNK, 2006.

henvisning til KV: «Vi kan ikke peke på noen annen vei til frelse enn Jesus Kristus. Samtidig kan vi ikke sette grenser for Guds frelsende kraft.»¹⁰⁷ For kristne er åpenhet og respekt i møte med mennesker av annen tro begrunnet i troen på den treenige Gud.¹⁰⁸

I denne oppgaven velger vi å se nærmere på tre fellesuttalelser som er nær i tid og nær i geografi. Samtlige har utgangspunkt i dialog mellom muslimer og kristne, og de passer godt inn i de nevnte idealene for religionsdialogisk praksis i DNK, der åpenhet og respekt er viktige begreper.

Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke har siden 1993 hatt et aktivt dialogarbeid gjennom en egen kontaktgruppe mellom disse. De grunnleggende verdiene i dette kontinuerlige arbeidet er gjensidig respekt og tillit. Dialogens mål er ifølge kontaktgruppen, å forebygge konflikter og skape et rom for forståelse mellom muslimer og kristne, også i forhold til storsamfunnet. Det har vært en særlig oppgave å samarbeide for å utfordre fordommer og stereotypier av hverandre, samt å motvirke islamfobi og diskriminering av den muslimske minoriteten i Norge.¹⁰⁹

4.1.1 Si nei til vold! Fellesuttalelse mot vold i familien og vold i nære relasjoner

«Siden 1993 har en kontaktgruppe mellom Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke drøftet ulike spørsmål om religion og samfunn. Kontaktgruppa arbeider for større forståelse mellom kristne og muslimer, og for disse religionenes bidrag til samfunnet for øvrig.»¹¹⁰

I innledningen står det at kontaktgruppen i lengre tid har drøftet spørsmål om kjønn og likestilling, og at dialogen har vist at både kristne og muslimer ser menneskets ukrenkelighet og frihet fra vold som grunnleggende utgangspunkt for tilnærmingen til disse temaene.

¹⁰⁷ Fra Kirkenes verdensråds misjonskonferanse i 1989, gjengitt i: Mellomkirkelig råd for DNK, 2006.

¹⁰⁸ Mellomkirkelig råd for DNK, 2006.

¹⁰⁹ Felleserklæring om trosfrihet og konvertering, 2007.

¹¹⁰ Si nei til vold! Fellesuttalelse mot vold i familien og vold i nære relasjoner, 2009.

Fellesuttalelsen samler kristne og muslimer om en klar og felles anbefaling til medlemmene av begge religioner. Uttalelsen gir en etisk vurdering i møte med et samfunnsproblem. Argumentasjonen er allmenn med henvisning til menneskerettighetene, men også med henvisning til religiøse læresetninger, uten at disse spesifiseres. Det nærmeste man kommer enighet i konkrete læremessige spørsmål, er i uttalelsen: «Som kristne og muslimer mener vi at kvinnen og mannen er likeverdige skapninger ...»

Det har vært en diskusjon i feministteologiske kretser hvor vidt likeverd forutsetter likestilling.¹¹¹ Denne uttalelsen sier ingenting om dette, men gitt at islam praktiseres i miljøer med en klar kjønnsdeling og står langt unna vestlig likestilling, kan dette være et eksempel på at slike uttalelsers kunst er å uttrykke seg tilstrekkelig vagt til at begge parter kan enes.

Det er slik en viktig sak å stå sammen, men også utad å vise at man enes om å bekjempe vold i familie og i nære relasjoner. Med den ekstra publisitet en slik uttalelse gir, vil fellesuttalelsen også kunne bidra i holdningsskapende arbeid.

4.1.2 Fellesuttalelse mot religiøs ekstremisme

I en felles erkjennelse av at religiøs ekstremisme truer menneskers liv, velferd og rettigheter, har Mellomkirkelig råd for Den norske kirke og Islamsk Råd Norge gått sammen om en uttalelse rettet mot religiøs ekstremisme.¹¹² Om grensen mellom ekstremisme og religiøs ekstremisme, trekker fellesuttalelsen denne linjen: «Ekstremisme handler om bruk av vold, tvang eller trusler som fremmer ekstremistenes idealsamfunn eller som angriper enkeltmennesker eller grupper. Dette skjer ofte uten at religion er inne i bildet. Men det er også noen som bruker religion eller religiøs retorikk for å begrunne eller legitimere ekstremisme, blant annet ved å tolke hellige tekster slik at de støtter ekstremistiske holdninger og handlinger. Det er dette vi forstår som religiøs ekstremisme, og som vi som religiøse ledere har et særlig ansvar for å ta avstand fra og motarbeide.»

¹¹¹ Eriksen, 2013, s. 141.

¹¹² Fellesuttalelse mot religiøs ekstremisme, 2011.

Fellesuttalelsen lister opp en rekke eksempler på religiøs ekstremisme, og gjør det også klart at listen kun er eksempler på kjennetegn og ikke en uttømmende liste. Uttalelsen gjør det også klart at det å ha et inderlig og sterkt engasjement for sin tro i seg selv ikke har noe med ekstremisme å gjøre, så lenge dette skjer i respekt for andres menneskeverd og menneskerettigheter, og uten at en tvinger konsekvenser av ens egne religiøse eller ideologiske oppfatninger på andre mennesker.

Uttalelsen begrunner å ta avstand til religiøs ekstremisme ut fra «våre religioners lære, spesielt med tanke på menneskets grunnleggende verdi og rettigheter.» Videre står det: «Tanken om å tvinge sin oppfatning på andre bryter fundamentalt med det ansvar og den rett vi tror Gud har gitt alle mennesker til å gjøre sine egne valg. Det å leve i fred og forsoning med hverandre over kulturelle og religiøse grenser er i dyp samklang med grunnverdier i våre religioner.»

Dialogen mellom partene har gitt en styrket oppmerksomhet mot ekstremismens fare, og kan tenkes ha en forebyggende funksjon i samfunnet. Partene enes om et etisk spørsmål, og begrunner dette ut fra «våre religioners lære» og «det ansvar og den rett vi tror Gud har gitt alle mennesker til å gjøre sine egne valg.» Ønsket om å harmonisere kan lett føre med seg utydelighet på forskjellene i så vel kultur som lære, men det er et valg å la det man enes om være hovedsak.

4.1.3 Felleserklæring om trosfrihet og konvertering

«Vi tolker våre ulike religiøse tradisjoner slik at enhver må få velge sin egen tro og religiøse tilhørighet på fritt grunnlag, samt få utøve sin tro – både privat og offentlig.»¹¹³

Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke understreker i *Felleserklæring om trosfrihet og konvertering* at alle fritt skal kunne velge sin tro. De tar avstand fra og ønsker å motvirke vold, diskriminering og trakassering som følge av at mennesker ønsker å konvertere eller har konvertert fra en religion til en annen, enten det skjer i Norge eller i utlandet.

¹¹³ Felleserklæring om trosfrihet og konvertering, 2007.

De enes også om at misjonering og informasjon om egen tro må skje innen etisk akseptable rammer, konkretisert som «uten noen form for maktbruk eller manipulasjon», og konvertering må skje på fritt grunnlag. «Som religiøse fellesskap opplever vi, hver på vår side, at det er gledelig når noen ønsker å dele vår tro og bli del av vårt trosfellesskap. Derfor vil vi også, hver på vår side, respektere en persons rett til å konvertere til en annen religion enn vår egen.»¹¹⁴

4.1.4 Vurdering av hvordan dialogteori om religionsdialog er brukt

De grunnleggende verdiene i samarbeidet mellom Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke er gjensidig respekt og tillit. Å opparbeide tillit tar tid, men vinnes gjennom gjentatte møter preget av gjensidig respekt. Det synes som at partene har lyktes i å nå langt gjennom en dialog som har pågått siden 1993. Likeverd er åpenbart en verdi partene har med seg inn i arbeidet, til tross for ulikhet i samfunnsposisjon og styrkeforhold. Slik er dette i tråd med de tre første punktene i Inge Eidsvågs *Tretten råd for en god dialog*.¹¹⁵

Dialogens mål er, ifølge kontaktgruppen, å forebygge konflikter og skape et rom for forståelse mellom muslimer og kristne, også i forhold til storsamfunnet. Mellomkirkelig råd for DNK er medlem av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL). STL har følgende mål for sitt arbeid¹¹⁶:

1. Gjennom dialog å fremme gjensidig forståelse og respekt mellom tros- og livssynssamfunn.
2. Å arbeide for fremme av likestilling mellom tros- og livssynssamfunn i Norge basert på FNs konvensjoner om menneskerettigheter og Den europeiske menneskerettighetskonvensjon.
3. Å arbeide internt og eksternt med sosialetiske spørsmål i et tros- og livssynsperspektiv.

¹¹⁴ Felleserklæring om trosfrihet og konvertering, 2007.

¹¹⁵ Eidsvåg, 2010.

¹¹⁶ STL har også engasjert filosof Helge Svare til å utarbeide en dialogplakat. Denne er i ni punkter som innholdsmessig befinner seg innenfor det vi har sett på som *Fjorten gode råd for en god dialog* i 3.3.

4. Å arbeide med tros- og livssynspolitiske spørsmål.

Hvis vi sammenlikner disse formålene i fire punkter med kontaktgruppens fellesuttalelser, ser vi at første punkt hos STL samsvarer med kontaktgruppens mål å skape et rom for forståelse mellom muslimer og kristne, men også å samarbeide for å utfordre fordommer og stereotypier av hverandre og motvirke islamfobi og diskriminering av den muslimske minoriteten i Norge. Her utvider kontaktgruppen oppgaven til også å ha en holdningsskapende funksjon utad i samfunnet ved å styrke den utsatte parts omdømme.

Punkt to handler om å fremme likestilling mellom tros- og livssynssamfunn i Norge basert på internasjonale konvensjoner om menneskerettigheter. Det ligger mye anerkjennelse av hverandre som partnere i et dialogarbeid som har pågått gjennom mange år, og det henvises også til menneskerettigheter i *Fellesuttalelse mot vold i familien og vold i nære relasjoner* og *Fellesuttalelse mot religiøs ekstremisme*. I *Veiledning i religionsmøte*, vedtatt på Kirkemøtet 2006, verdsettes menneskerettighetene som et godt utgangspunkt for felles handling og som et godt fundament for samtale om verdier på tvers av religionsgrenser.»¹¹⁷

Det tredje punktet: å arbeide internt og eksternt med sosialetiske spørsmål i et tros- og livssynsperspektiv, konkretiseres gjennom disse fellesuttalelsene som alle dreier seg om etiske spørsmål sett i et samfunns- og livssynsperspektiv.

Det siste punktet, å arbeide med tros- og livssynspolitiske spørsmål, er et stort emne som faller utenfor disse fellesuttalelsenes tema, men der fellesuttalelser om etiske spørsmål i seg selv kan bidra positivt inn i dette.

Kontaktgruppe mellom Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke har utvidet formålene i forhold til Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunns fire punkter med å ha en holdningsskapende funksjon utad i samfunnet ved å styrke den utsatte parts omdømme, konkretisert som å samarbeide for å utfordre fordommer og stereotypier av hverandre og

¹¹⁷ Mellomkirkelig råd for DNK, 2006.

motvirke islamfobi og diskriminering av den muslimske minoriteten i Norge. Asymmetri mellom partene i styrkeforholdet og anseelse i samfunnet, blir slik kompensert gjennom at den dominerende part aktivt bidrar til å motvirke diskriminering av den utsatte andre part.

I dette er det et viktig læringsmoment i den gode dialogens ånd, der nettopp samarbeid og det å ville hverandre vel er viktig. Med fordel kan dette være til inspirasjon i dialogarbeid også mellom andre parter der det er tilsvarende asymmetri mellom dem.

4.2 Økumenisk dialog

For den økumeniske dialogens del vil det være et premiss å ha et felles normgrunnlag i Skriften, for noen også tradisjonen, men samtidig en erkjennelse av at det eksisterer definerte historiske skillelinjer mellom kirkesamfunnene. Et mål må være mer synlig enhet – koinonia. Hva finner vi om bruk av prinsipper for god dialog i disse dokumentene?

Interessante spørsmål er i hvilken grad økumenisk dialog har ført til stor presisjon i formuleringene av den teologi man er enig om, slik reformasjonen søkte gjennom sin indrekirkelige økumeniske dialog, eller om formuleringene er gjort vage og flertydige for at alle skal kunne slutte seg til. Hvor langt har man gått i retning av en felles forståelse som bygger ned de konfesjonelle skillene, og hva betyr dette i så fall for det kristne fellesskapet? Vi ser på tre aktuelle økumeniske dialoger.

4.2.1 Nådens fellesskap

I forordet fra 1994 står det at det i de senere år har vært arbeidet i mange økumeniske dialogkommisjoner eller samtalegrupper, og at det i de fleste tilfeller er levert rapporter fra samtalene som er ført. Spesielt nevnes tekster fra den internasjonale metodistisk-lutherske dialog og dialogen mellom Svenske kyrkan og Metodistkyrkan i Sverige. Spørsmål som kirkene tidligere har drøftet på en tilstrekkelig måte, ble ikke på ny tatt opp, og det vises til at det er

vesentlig at *Nådens fellesskap*¹¹⁸ og arbeidet med dette sees i lys av den videre økumeniske samtale mellom de to kirker og læreøkumenisk arbeid generelt.

Det står videre at *Nådens fellesskap* må leses i lys av mandatet og målsettingen: «Samtalegruppen vil undersøke i hvor stor grad det hersker enighet mellom kirkene, og hvilke praktiske konsekvenser som kan trekkes på denne bakgrunn.»¹¹⁹

Gruppen har vært overbevist om at samtalene først og fremst har funnet sted «for at verden skal tro», og er slik inspirert av Jesu bønn om kristen enhet i Joh 17,21. «Gruppen er av den oppfatning at de enorme utfordringer som det moderne, sekulariserte samfunn skaper for Jesu kirke, gjør det maktpåliggende, så langt det er mulig, å stå sammen i tro og tjeneste og finne egnede former for samarbeid.»¹²⁰

I dialogen mellom kirkene har følgende spørsmål vært sentrale: «Vi har spurt hvilken enighet eller uenighet det er mellom våre kirker i vesentlige lærespørsmål. Samtidig har vi lagt vekt på å spørre hvilken status denne enighet eller uenighet har i forhold til vårt fellesskap som kirker. Til slutt har vi vurdert hvordan våre kirker sakssvarende kan uttrykke den grad av fellesskap det kan være mellom oss.»¹²¹

Dialogen har ikke funnet det naturlig å gå inn på drøfting av etiske spørsmål, selv om det kunne tenkes å være aktuelt med tanke på kirkelig fellesskap. Det begrunnes med at det kan være vanskelig å avdekke vesentlige konfesjonelle forskjeller mellom metodister og lutheranere i holdningen til aktuelle etiske problemstillinger, og at slike forskjeller ofte går på tvers av konfesjonelle skillelinjer.¹²²

¹¹⁸ *Nådens fellesskap*, 1994.

¹¹⁹ *Nådens fellesskap*, 1994, s. 2 og 4.

¹²⁰ *Nådens fellesskap*, 1994, s. 14.

¹²¹ *Nådens fellesskap*, 1994, s. 2.

¹²² *Nådens fellesskap*, 1994, s. 13.

Lærespørsmålene som er tatt opp er dåpen, nattverden og embetet. Dialogen om teologi har ut fra emnene handlet om forskjellene mellom kirkene, og dette har vedvarende stått i sentrum for samtalen. Like fullt har partene lagt stor vekt på å søke etter likhetstrekk i ulikhetene.¹²³

De forskjellene som er mellom kirkene som gjelder kirkeordninger og læretradisjoner, forklares som formet ut fra ulike historiske omstendigheter. Forskjellene omtales som uttrykk for legitimt mangfold. Det henvises også til motsetninger som har vært, og som det er et mål å overvinne, og at samtalen som har funnet sted kan oppfattes som et skritt i den retning. «Etter vår vurdering er det påvist et samsvar mellom våre kirkers lære og liv som gjør at vi vil anbefale våre kirker å avtalefeste et utvidet kirkefelleskap.»¹²⁴

Avtalen innebærer en gjensidig anerkjennelse av hverandres kirker som tilhørende Jesu Kristi ene, hellige, allmenne og apostoliske kirke, og som har del i hele Guds folks oppdrag. Anerkjennelsen innebærer at begge kirker står sammen i bekjennelsen av den apostoliske tro, anerkjenner hverandres dåp og forvaltning av nattverdens sakrament, samt hverandre prestatjeneste. Avtalen erkjenner at kirkene fortsatt er to ulike kirker med hver sin tradisjon, læredokumenter og kirkeordning, fastsatt etter den respektive kirkes egne bestemmelser.

Avtalen forplikter til utvidet kirkefelleskap, som kommer til uttrykk ved felles gudstjenester og nattverd, bruk av hverandres prestatjeneste og at ordinerte embetsbærere gjør tjeneste sammen. Avtalen åpner for at prester eller andre som er vigslet til kirkelig tjeneste kan utføre samme tjeneste i den andre kirken uten ny ordinasjon eller vigsling, og at representanter fra hverandres kirker kan inviteres til å delta i bispevigsling og ordinasjon av prester med mer.¹²⁵

Avtalen bekreftes med felles gudstjeneste i hverandres kirker.

¹²³ Nådens fellesskap, 1994, s. 14.

¹²⁴ Nådens fellesskap, 1994, s. 24.

¹²⁵ Nådens fellesskap, 1994, s. 26.

4.2.2 Together in Mission and Ministry – Porvoo-erklæringen

Fellesuttalelsen fra Porvoo med Porvoo-erklæringen¹²⁶ er blitt til ut fra samtaler mellom de britiske og irske anglikanske kirker og de lutherske kirker i de nordiske og baltiske land. I forordet står det at hensikten med samtaleene har vært å gå videre fra de brokker av avtaler som finnes som resultat av økumeniske dialoger, mot det målet som er synlig enhet. Håpet er å uttrykke større grad av felles forståelse og å løse de langvarige problemene kirkene imellom som skyldes ulikt syn på bispeembete og suksessjon. Det henvises til en felles historisk arv og at det ikke er sentrale forskjeller når det gjelder tro, gudstjenesteliv og embete – idet hver av kirkene allerede har en episkopal struktur.¹²⁷ Avtalen innebærer at kirkene godkjenner hverandres dåp og kan feire nattverd sammen. Innen kirkefellesskapet kan også biskoper, prester og diakoner gjøre tjeneste i hverandres kirker uten ny ordinasjon eller vigsling.

Et av de spørsmålene det knytter seg uenighet om er synet på det tredelte embetet. Formuleringen «det tredelte embetet med biskop, prest og diakon kan i dag tjene som et uttrykk for den enhet vi søker og også som et middel til å oppnå denne enheten», er hentet fra *Limadokumentet*¹²⁸ og uttrykker en positiv holdning til det tredelte embetet uten å gå nærmere inn på at det nok tenkes ulikt om diakonens arbeidsområder og ansvar i de ulike kirkene. Slik kan formuleringen gi inntrykk av en større tilnærming mellom kirkene i dette spørsmålet enn det i virkeligheten er grunnlag for, selv om det er et eget punkt i avtalen å arbeide for å nå fram til en felles forståelse av diakontjenesten.¹²⁹

Det synes som at man har en tanke om at senere økumeniske avtaler bygger på de tidligere, slik at disse ikke blir gjenstand for korrigering, men at nye avtaler helst skal gå videre i tilnærming og enighet kirkene imellom. I forordet til *Limadokumentet* har professor Ivar Asheim betegnet *Limadokumentet* som en etappe-markering: «Kommissjonen mener at den med den foreliggende grad av enighet om disse tre emner er kommet et vesentlig skritt fremover mot kristen enhet. Denne etappen gjelder det nå å markere. Det gjelder å fastholde resultatene slik at vi ikke i hver

¹²⁶ Mellomkirkelig råd, 1994/2002.

¹²⁷ Mellomkirkelig råd, 1994/2002, s. 4-5.

¹²⁸ KV, 1982, s. 43.

¹²⁹ Mellomkirkelig råd, 1994/2002, s. 39.

ny samtale starter helt forfra igjen som om ingenting var oppnådd.»¹³⁰ Limadokumentet nevnes blant flere i Fellesuttalelsen fra Porvoo under overskriften *Hva vi er enige om i troen*.¹³¹

Denne tanken om progresjon i enhet viser seg også i enighet kirkene imellom: «På bakgrunn av hvor langt dette dokumentet viser at vår enighet er kommet, er det klart at vi nå har nådd en ny fase på vår vandring i troen. Vi har nådd fram til enighet om kirkens vesen og oppdrag (kapittel II), om kirkens tro og lære (kapittel III), spesielt når det gjelder hele kirkens apostoliske karakter, kirkens apostoliske embete og bispeembetet i kirkens tjeneste (kapittel IV).»¹³²

På grunnlag av denne enheten fastholde kirkene at de bør anerkjenne hverandre som kirker og innlede et nytt forhold til hverandre, at hver kirke som helhet har bevart en autentisk apostolisk suksesjon i vitnesbyrd og tjeneste, at hver kirke har fått seg overdratt et apostolisk embete med ord og sakrament, ved bønn og håndspåleggelse, og at hver kirke har bevart en ordnet suksesjon i bispeembetet, innenfor kontinuiteten i sitt pastorale liv.

«I lys av alt dette, finner vi at tiden er kommet da alle våre kirker sammen kan stadfeste verdien og bruken av den historiske bispesuksesjons tegn (IV D). Dette innebærer at de kirker der dette tegn på et eller annet tidspunkt ikke har blitt benytt, er frie til å anerkjenne tegnets verdi og bør ta det i bruk uten dermed å fornekte sin egen apostoliske kontinuitet.»¹³³ Å få del i den apostoliske suksesjon sikres gjennom et eget punkt i selve avtalen, der kirkene forplikter seg til «å normalt invitere hverandres biskoper til å delta i håndspåleggelse ved bispeordinasjon eller bispevigsling, som et tegn på kirkens enhet og kontinuitet.»¹³⁴

Fellesuttalelsen fra Porvoo og erklæringen må vel betraktes som konvergens-tekster og ikke tekster som uttrykker full enighet – til det er avstanden stor både i læren om nattverden og embetsteologien.

¹³⁰ KV, 1982, s. 43.

¹³¹ Mellomkirkelig råd, 1994/2002, s. 20.

¹³² Mellomkirkelig råd, 1994/2002, s. 35.

¹³³ Mellomkirkelig råd, 1994/2002, s. 36.

¹³⁴ Mellomkirkelig råd, 1994/2002, s. 39.

4.2.3 Felleserklæring om rettferdiggjørelseslæren

«Den katolske kirke og Det lutherske verdensforbund startet dialogen, og har ledet den frem som partnere med like rettigheter (par cum pari).»¹³⁵ Felleserklæringen om rettferdiggjørelseslæren (FR)¹³⁶ bygger på tidligere publiserte dialograpporter og dokumenter. Den erstatter ikke disse og er slik ikke en ny og selvstendig framstilling. Både dialogen og felleserklæringen hviler på en overbevisning om at forsøket på å legge bak seg de stridsspørsmålene og lærefordømmelsene som har eksistert kirkene imellom, hverken innebærer at man tar lett på skillelinjene eller frakjenner seg sin egen kirkes historie.¹³⁷ Nødvendigheten for å gjennomgå de splittende spørsmålene på ny, tilskrives en utvikling i kirkene grunnet ny innsikt. «Ved å tilegne seg innsikt fra nyere bibelforskning og trekke veksler på moderne teologi- og dogmehistoriske undersøkelser, har den økumeniske dialogen etter Annet Vatikankonsil ført til en merkbar tilnærming når det gjelder synet på rettferdiggjørelsen.»¹³⁸

FR konkluderer med at de lærefordømmelsene som kom på 1500-tallet og som gjelder rettferdiggjørelseslæren, ikke rammer de utlegningen om rettferdiggjørelseslæren som er fremlagt i FR for begge kirken.¹³⁹

Partene enes om at den enigheten som er mellom kirkene i rettferdiggjørelseslærens grunnsannheter, må virkeligjøres og bekreftes i kirkenes liv og lære. Av spørsmål som trenger ytterligere klargjøring mellom partene, nevnes disse: Forholdet mellom Guds ord og kirkens lære, læren om kirken, autoritet i kirken, spørsmål om kirkens enhet, om embetet, om sakramentene og forholdet mellom rettferdiggjørelse og sosialetikk. «Vi er overbevist om at den konsensus vi har oppnådd gir et solid grunnlag for en slik klargjøring. De lutherske kirker og Den romersk-

¹³⁵ Mellomkirkelig råd, 2006, s. 31.

¹³⁶ Mellomkirkelig råd, 1997/2000.

¹³⁷ Mellomkirkelig råd, 1997/2000, s. 8.

¹³⁸ Mellomkirkelig råd, 1997/2000, s. 10.

¹³⁹ Mellomkirkelig råd, 1997/2000, s. 17.

katolske kirke vil sammen fortsette arbeidet med å utdype den felles forståelse slik at den kan være fruktbar i den kirkelige lære og det kirkelige liv.»¹⁴⁰

Kirkemøtet 1997 vurderer *Felleserklæring om rettferdiggjørelseslæren* som et viktig og oppløftende økumenisk resultat, som en frukt av felles bibelstudium og læresamtaler, og uttaler at avtalen ikke innebærer noen endring i Den norske kirkes læregrunnlag, og heller ikke endrer forholdet til Den romersk-katolske kirke med tanke på kirkeordning.¹⁴¹ I følge Kirkemøtet 1997 innebærer Felleserklæringen en stadfestelse av det økumeniske perspektivet som ligger i vår egen lærertradisjon, og gir grunnlag for en ny tilnærming til Den romersk-katolske kirke. Kirkemøtet sluttet seg til en felles luthersk erklæring om at det er tilstrekkelig enighet til å slå fast: «Fordømingar av romersk-katolsk lære om rettferdiggjeringa i lutherske vedkjenningskrift treff ikkje den aktuelle romerskkatolske læreposisjonen, slik han er framstilt i 'Felleserklæringa'.»

Når Kirkemøtet vurderer *Felleserklæring om rettferdiggjørelseslæren* som et viktig og oppløftende økumenisk resultat, er det åpenbart også en bragd å ha kommet fram til enighet i et spørsmål som for Luther var den artikkel som kirken står og faller med; læren om rettferdiggjørelse ved troen alene.

FR vitner kanskje mer om et sterkt ønske om enighet enn teologisk klarhet. Flere punkter synes uklare til tross for påstått enighet. Den katolske kirke kommenterer felleserklæringen slik: «Selv om det skulle være riktig med hensyn til de sannheter som man har nådd frem til samstemmighet om, at fordømmelsene fra Tridentinerkonsilet ikke lenger skulle treffe, må derimot divergensene på andre punkter bli overvunnet før vi kan erklære, slik det gjøres generisk i nr. 41, at disse punkter ikke lenger treffes av Tridentinerkonsilets fordømmelser. Det gjelder først og fremst læren om "simul iustus et peccator".»¹⁴²

Her er vi også ved kjernepunktet for reformasjonen. Den katolske kirke har hentet sin lære fra Augustin der rettferdiggjørelse er en prosess lik en helbredelse (lat. sanatio) som innbefatter

¹⁴⁰ Mellomkirkelig råd, 1997/2000. s. 17.

¹⁴¹ Kirkemøtet sak KM 15/97.

¹⁴² Den katolske kirkes svar på felleserklæringen mellom Den katolske kirke og Det lutherske Verdensforbund om rettferdiggjørelseslæren, 1998.

helligjørelse, mens det hos Luther en domsakt hos Gud (lat. *justificatio*). Det blir en sterk spenning mellom på den ene siden at dette punktet for luthersk teologi er uoppagivelig og samtidig fordømt av Tridentinerkonsilet, og på den andre siden at Den katolske kirke ikke fordømmer den lutherske lære slik den er fremlagt i felleserklæringen. Man kan med Hegstad se erklæringen som en differensiert konsensus, der det foreligger en erkjennelse av at samme sak kan uttrykkes ved hjelp av ulike begreper, knyttet til ulike måter å uttrykke seg på i de enkelte konfesjonelle tradisjoner.¹⁴³ Men mye tyder også på at FR er så pass uklar at den kan tolkes i katolsk retning for Den katolske kirke. Eksempelvis nevnes i *Den felles forståelse av rettferdiggjørelsen*: «Derfor er rettferdiggjørelseslæren, som tar opp og tolker dette budskapet, mer enn bare ett element i den kristne lære. Den står i et avgjørende forhold til alle trossannheter, som må betraktes i sin innbyrdes sammenheng.»¹⁴⁴ For katolikker vil «alle trossannheter» innbefatte trossannhetene i den katolske kirkes lære, og forståelsen av den lutherske lære blir med dette uklar. Det er også uklart hvilke lutherske bekjennelsesskrifter som skulle ha fordømt den romersk-katolske lære.¹⁴⁵

Man har enes om noen formuleringer, men det kan heller ikke tas for gitt at partene med begreper som «tro» og «nåde» forstår det samme. Det står innledningsvis at felleserklæringen bygger på tidligere publiserte dialograpporter og dokumenter.¹⁴⁶ Dette er noe vi også har sett i arbeidet med Porvoo-erklæringen der dokumenter fra tidligere dialoger legges til grunn for det videre arbeid. Hvis dette blir en vedvarende trend, er det en fare for at partene i neste omgang ser seg bundet av upresise teologiske formuleringer de allerede har enes om. Det er ikke gitt at formuleringene blir mer presise all den tid forventningen er at partene med årene skal komme nærmere hverandre i konsensus. Vi står slik langt unna den grad av presisjon vi finner i CA, som i sin tid ble lagt fram som utgangspunkt for dialog.

Hovedsaken i den romerske respons på FR var en avvisning av det lutherske syn på rettferdiggjørelseslærens særlige kriteriologiske funksjon som hermeneutisk prinsipp. I polemikk mod den sentrale § 17, presiserte Romerkirken at den uten å marginalisere

¹⁴³ Hegstad, Harald, 2010

¹⁴⁴ Mellomkirkelig råd, 1997/2000, s. 11.

¹⁴⁵ Mellomkirkelig råd, 1997/2000, s. 17.

¹⁴⁶ Mellomkirkelig råd, 1997/2000, s. 8.

rettferdiggjørelseslærens sentrale betydning, også er forpliktet på andre kriterier som vektes tilsvarende tungt. Med dette kan det se ut til at mye av den landvinding som erklæringen betød er gått tapt. Kirkepolitisk måtte man erkjenne at det var lykkes Rom å gjøre det til en betingelse for undertegning av Felleserklæringen at den ikke kom til å bety noe som helst i praksis.¹⁴⁷

Like fullt kan arbeidet fram mot konsensus og slike felleserklæringer ha sin verdi. Nørgaard-Højen minner om det epokegjørende i at katolikker og lutheranere er blitt enige om forståelsen av rettferdiggjørelsen, og at det lykkes å få resultatene fiksert i en offisiell erklæring som sammenfattende uttrykk for hvor langt man nå var nådd i samtalen om rettferdiggjørelsen.¹⁴⁸

4.2.4 Vurdering av hvordan dialogteologi er brukt i økumenisk dialog

I en artikkel om bilaterale dialoger påpeker Tjørhom verdien av det prosessuelle: «Det forholder seg faktisk slik at selve dialogprosessen har ekklesiologiske implikasjoner og dermed en viss ekklesial karakter. Denne prosessen kan nemlig forstås som uttrykk for en grunnleggende, om enn foreløpig gjensidig anerkjennelse som impliserer en gryende form for fellesskap mellom dialogpartnerne. Samtidig må det fastholdes at enhver dialog peker utover seg selv – fram mot den fulle realisering eller gjenopprettelse av koinonia.»¹⁴⁹ Han skriver vider at prosessen fram mot enhet forutsetter synlige manifestasjoner i bekjennelse og sakramentsforvaltning, struktur og tjeneste, men advarer mot «den svært utbredte, men ikke desto mindre lammende ‘alt eller intet’ - tankegangen» og i stedet baserer seg på at oppnådd delkonsens lar seg omsette i konkret fellesskap også mens man befinner seg underveis mot enhet.

Nådens fellesskap har ikke funnet det aktuelt å ta opp etiske spørsmål, men det har vært viktig å vise hvilken status enighet og uenighet i lærespørsmål har for koinonia, og til slutt finne sakssvarende felles uttrykk for dette. Den anerkjennelsen avtalen uttrykker innebærer at begge kirker står sammen i bekjennelsen av den apostoliske tro, anerkjenner hverandres dåp og

¹⁴⁷ Nørgaard-Højen, 2013, s. 205 e-bok

¹⁴⁸ Nørgaard-Højen, 2013, s. 206-207 e-bok

¹⁴⁹ Tjørhom, 1992, s. 68.

forvaltning av nattverdens sakrament, samt hverandre prestatetjeneste. Avtalen forplikter også til utvidet kirkefelleskap.

Together in Mission and Ministry - Porvoo-erklæringen bygger på tidligere økumeniske dialoger og har hatt som hensikten å gå videre fra de brokker av avtaler som finnes, mot synlig enhet som mål. Håpet er å uttrykke større grad av felles forståelse, og å løse de langvarige problemene kirkene imellom som skyldes ulikt syn på bispeembete og suksesjon. Om det ikke er full enighet, pekes det på progresjon i tilnærming, og dokumentet kan vurderes som etappemarkering og konvergens-tekst. Til full enighet er avstanden ennå stor både i læren om nattverden og embetsteologien.

Felleserklæringen om rettferdiggjørelseslæren bygger også på tidligere dialogdokumenter og er i enda større grad uttrykk for å være i prosess. På en måte lover den mye gjennom formuleringer som kan tolkes i ulik retning. Gevinsten er at dialogen har funnet sted og at dialogen nok vil følges opp med håp om mer presise avklaringer i fremtiden.

Bruk av prinsipper for god dialog som kan forventes i slike fellesuttalelser, er tydelighet på hva man er enig og hva man er uenig om. På plussiden finner vi at det å møtes gjentatte ganger og bygge videre på tidligere avtaler viser vilje til fellesskap og at partene tar hverandre på alvor. På minussiden er det også benyttet utstrakt bruk av upresise formuleringer om teologi. Dette siste blir et stort problem for det videre arbeidet som skal bygge på det forrige, samt avtalenes funksjon og omdømme. Her kan den grad av presisjon vi finner i dialogdokumentet CA tjene som noe å strekke seg mot.

5 Teologi

5.1 Den opprinnelige lutherske teologi

I innledningen til denne oppgaven ble det nevnt at situasjonen som førte til splittelse i den ene katolske kirke ved reformasjonen, var uenighet om teologiske spørsmål. Luther hadde et tydelig dialogisk sikte med Confessio Augustana, og et håp om å nå fram til enighet og kristen enhet

gjennom dialog. Spørsmålet vi tar med oss inn i denne delen av oppgaven er om denne opprinnelige viljen til dialog om teologi innen samme kirke kan lære oss noe i dagens kirkesituasjon der vi også har teologisk uenighet som dypest sett berører økumenikkens store spørsmål om kirkens enhet? Kan den samme lære i dag bidra til å forene partene i Den norske kirke, eller er dagens lutherske kirkevirkelighet for sprikende i grunnleggende teologiske spørsmål til at en læremessig forening er innen rekkevidde?

Vi vil starte i den lutherske teologi, tanken om kirkens enhet og reformasjonenes økumeniske orientering, før vi vurderer betydningen av de veivalg Luther gjorde i møte med Via Moderna og den teologiske utvikling i etterkant, moderniteteten fram mot dagens kirkevirkelighet.

5.1.1 Kirkens enhet og reformasjonens økumeniske orientering

Det følgende er viktig for å forstå Luthers invitasjon til dialog innad i kirken. Martin Luther ville på 1500-tallet reformere den ene kristne kirken for at kirken skulle finne tilbake til den kristne enhet. Confessio Augustana (CA) er slik skrevet ut fra en levende og reell forståelse av å være forpliktet i forhold til den ene, hellige, katolske, kristne kirke¹⁵⁰, og CA bekrefter i første artikkel Den nikenske trosbekjennelse og legger denne til grunn for første del som omhandler kirkens felles lære.¹⁵¹ I fortalen til CA ble det lansert en tanke om en dialogisk tilnærming for å finne tilbake til «den enkle sannhet og den kristne enighet»,¹⁵² og CA streker sterkt under at de lutherske representerer den egentlige gamle kirkelige tradisjon fra Skriften og kirkefedrene.¹⁵³

I CA kan sola scriptura forutsettes som saklig sett normgivende, selv om CA ikke omfatter noen egen artikkel om Bibelen som hellig skrift. Den nøyer seg med å oppsummere saken på slutten av de egentlige læreartiklene (art. 1-21) på overgangen til de supplerende om de romersk-katolske misbruk: «Dette er omtrent summen av vår lære. Av dette kan man se at det ikke er noe i den som avviker fra skriftene eller fra den allmenne kirke eller fra romerkirken, slik som vi kjenner den fra

¹⁵⁰ Alfsvåg, 2007, s. 216.

¹⁵¹ «Våre menigheter lærer samstemmig at avgjørelsen på det nicænske kirkemøte om det guddommelige vesens enhet og om de tre personene er rett. ...» CA1 i Mæland, 1985, s. 28.

¹⁵² Mæland, 1985, s. 26

¹⁵³ Mæland, 1985, s. 24

kirkefedrene.»¹⁵⁴ I dette utsagnet kommer den lutherske reformasjonens økumeniske orientering til uttrykk.¹⁵⁵

Med det mål å kunne finne tilbake til kristen enhet, inviteres begge parter til å rette et kritisk søkelys innover seg selv: «... at partenes meninger og synspunkter i denne religionssaken innbyrdes kan bli hørt offentlig, forstått og overveiet i gjensidig kjærlighet, overbærenhet og mildhet ... etter at det i skriftene som på begge sider er blitt behandlet galt, er blitt rettet.»¹⁵⁶

Etter som CA har utgangspunkt i den felleskristne bekjennelse Nicenum, kan den senere lutherske kirke betraktes som prinsipielt åpen for økumenisk dialog.

5.1.2 Guds uerkjennbarhet og Luthers brudd med Via Moderna

I sin bok fra 1525 «Om den trellbundne vilje», gir Martin Luther klart til kjenne at han anser Bibelen å være klar, ikke dunkel slik Erasmus av Rotterdam og den rådende kirke hevdet.¹⁵⁷ «Med Skriften som dommer skal alle ånder prøves i kirkens påsyn. Blant kristne er det derfor dette som trenges fremfor alt: at det står ubetinget fast at de hellige skriftene er et åndelig lys som er langt klarere enn solen selv, især når det gjelder de ting som har med frelsen og det ene nødvendige å gjøre.»¹⁵⁸ Denne Skriftens klarhet kaller Luther så det første prinsipp, det som alt annet skal bevises ut fra.¹⁵⁹ Han er forsiktig med å gi inntrykk av at uenigheten bare er et spørsmål om ulike meninger om teksten eller mer eller mindre vilkårlige prosedyrer for teksteksegese. Dette er ikke et spørsmål om prosedyrer, argumenterer han; det er et spørsmål om sannhet.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Mæland, 1985, s. 39.

¹⁵⁵ Aalen (1980) s. 25.

¹⁵⁶ Mæland, 1985, s. 26

¹⁵⁷ «... Av samme grunn er det også at jeg hittil har dradd til felts mot paven, for i hans rike er det ingen ytring som er mer alminnelig og anerkjent enn den at skriftene er dunkle og tvetydige ...» Luther, 1981, s. 173.

¹⁵⁸ Luther, 1981, s. 174.

¹⁵⁹ Luther, 1981, s. 174.

¹⁶⁰ Mjaaland, 2015, s. 69/270 e-bok.

Luther var opplært i nominalismen (Via Moderna). Denne teologiske og filosofiske retningen styrte undervisningen ved universitetet i Erfurt, der Aristoteles i pakt med tiden representerte den ledende filosofiske retningen. I Erfurt fikk Luther først sin filosofiske og deretter sin teologiske utdannelse.¹⁶¹

Det sentrale og grunnleggende temaet i Luthers teologi ble forståelsen av frelsen. Luther var ut fra sin bakgrunn opplært i å forstå frelsen som et samvirke mellom Gud og mennesket, der Gud ikke nekter den sin nåde som gjør så godt som vedkommende kan. I de filosofiske tesene i Heidelbergdisputasen går det fram at Luther er kjent med Platon og der gir sin tilslutning til nyplatonismens uerkjennbarhetslære som rent filosofisk kritikk av samvirkelæren. «For Guds rettferdighet tilegner man seg ikke gjennom stadig gjentatte handlinger, slik Aristoteles lærte.»¹⁶²

For Luther var Aristoteles uegnet som dialogpartner, fordi Aristoteles, slik han ble fortolket i skolastikken, foretok en vilkårlig og filosofisk uholdbar innsnevring av virkeligheten til det definerbare og tenkbare.¹⁶³ Og nettopp her tok Luther et bevisst valg i forhold til den retningen som senere ble kjent som moderniteten. Et viktig premiss for Luthers valg om å ikke gå i denne retningen, var renessansens fornyede fokus på retorikk og Luthers gjenoppdagelse av Ordet som nådemiddel. Begge deler fant Luther uttrykt så vel i Skriften som hos kirkefedrene. På sett og vis ble Luther stående nokså alene med sin anti- eller mot-moderne holdning blant reformatorene. Zwingli og Calvin forholdt seg ikke til det uerkjennbare slik Luther. Særlig viser det seg i sakramentlæren. I århundrene som fulgte kom trendene innen teologisk tenkning til å baseres på modernitetens premisser. Like fullt kan man se moderniteten og mot-moderniteten som tenkesett, som verdensbilder, som paradigmer, og ikke først og fremst som epoker som fulgte etter hverandre, da heller mot-moderniteten som modernitetens motspiller gjennom tiden.¹⁶⁴

Vi kan ikke uten videre ta Martin Luther ut av sin samtid og dømme hans program ut fra teologiske trender i vår tid, like lite som vi kan begrense hans forutsetninger og hans lære til premisser i hans samtid. Verden har gått videre og historien har satt sine spor. Like fullt er

¹⁶¹ Lohse, 1987, s. 22.

¹⁶² *Disputasjonen i Heidelberg* i Luther, 1979, s. 293.

¹⁶³ Alfsvåg, 2015, s. 206.

¹⁶⁴ Andersen, 2006, s. 50.

teologer til enhver tid mer enn barn av sin samtid, og er for den saks skyld heller ikke dømt til å la seg styre av postmodernitetens relativisme i dag.

5.1.3 Teologi i utvikling

Dersom dialog om teologi skal bli en fruktbar prosess i vår kirke, kommer denne dialogen ikke utenom å sette ord på hvordan vi på et mer grunnleggende plan forstår teologien, for det som forener de ulike parter er at alle gjerne kaller seg lutherske, men noe gjør at det lutherske arter seg vidt forskjellig i dag. Kan det tenkes at hvordan en forholder seg til modernitetens premisser spiller en rolle også i vår tid, noe som for Luther ble et oppgjør med *Via Moderna*, et valg i en retning vi kan kalle anti-moderne, men som tiden som fulgte og i nyprotestantismen har gått i Luthers disfavør?

I noen fall kan en avdekking av slike uttalte premisser hos parter som står langt fra hverandre være svært viktig for at dialogen om teologi skal føre til noe annet enn en at man snakker forbi hverandre, eller kun må konstatere at man tolker tekster forskjellig.

I boken *The Hidden God* klassifiserer Mjaaland samtidens og ettertidens teologer ut fra disse utsagnene: «There are basically three options in traditional scholarship on Luther: rejection, confirmation, and hermeneutic interpretation.»¹⁶⁵ Uansett kategorier, og det finnes gjerne også flere nyanser, er det gjerne sammenheng mellom teologiske standpunkter i enkeltsaker og det overordnede system teologien vurderes ut fra.

5.2 Dagens kirkevirkelighet

For den indrekirkelige dialogen om teologi vil premisset være et felles normgrunnlag i Skrift og bekjennelse, kirkens ordninger med mer, men kan det også være andre premisser som er mer skjult og mindre definert, og som hvis det ikke er tema kan gjøre at man snakker forbi hverandre?

¹⁶⁵ Mjaaland, 2015, s. 69/270 e-bok.

Slike grunnleggende spørsmål kan vise seg å være avgjørende viktig å behandle på en god og grundig måte for at dialogen skal nå et gitt mål,¹⁶⁶ med andre ord: drive en sunn aksiomkritikk.

Gjennom indrekirkelig dialog om teologi er kirken i dialog med seg selv. Hvem er den indrekirkelige dialogs parter? Et interessant spørsmål er hvilke temaer det er dialog om, men også om det er underliggende temaer det er uenighet om, men i liten grad dialog om. Kan den indrekirkelige dialogen være et mål i seg selv, eller er det et mål at uenighet, og dermed behovet for dialog, blir borte gjennom bruk av makt? I denne oppgaven vurderes dokumenter fra Lærenemnda 2006 og skriftlige kilder til læresamtaler som har vært i etterkant.

- Lærenemnda 2006 - Skriftforståelse og skriftbruk med særlig henblikk på homofilisaken.
- Læresamtaler mellom Stavanger biskop og Carissimi i 2010-11.
- Bispemøtets uttalelser:
 - Brev fra preses Helga Byfuglien til Carissimi.
 - Ordinasjon og kollegafellesskap.

5.2.1 Den indrekirkelige uenighet etter Lærenemnda 2006

I 2006 behandlet Lærenemnda i Den norske kirke *Skriftforståelse og skriftbruk med særlig henblikk på homofilisaken*. Ingen saker har siden debatten om kvinneprester tok av på nittenfemti- og sekstitallet skapt så mye strid i kirken som denne. Begge sakene har ført til innføring av ny lære, men kun denne siste har blitt gjenstand for læremessig behandling.¹⁶⁷ Lærenemnda var delt i sin uttalelse og har i denne saken konkludert med at man ikke er enig om forkynnelsen av lov og evangelium.¹⁶⁸ Dermed brytes grunnlaget for kirkens enhet i henhold til

¹⁶⁶ Jfr. *Invitere deltakerne til planlegging av dialogen*, kap. 3.3 *Fjorten gode råd for en god dialog*.

¹⁶⁷ At det aldri har blitt utarbeidet en eksplisitt teologisk begrunnelse for innføringen av kvinnelige prester og biskoper i kirken, er beklaget fra feminist-teologisk hold, jfr. Fagerli, 2016, s. 205.

¹⁶⁸ Leder av Lærenemnda Torleiv Austad oppsummerte slik i plenumsdebatten om lærenemndas uttalelse: «Nemnda står altså ikke sammen om forkynnelsen av lov og evangelium i den aktuelle saken, og det er en belastning for samholdet i kirken.» Austad, 2006. Se også: Lærenemnda, 2006, delkapittel 3.9.

vår kirkes bekjennelse CA7,¹⁶⁹ selv om Lærenemnda 2006 også konkluderer med at uenigheten om skriftbruk og skriftforståelse ikke nødvendigvis behøver å føre til kirkesplittelse.¹⁷⁰

Allerede i 1978 hadde Presteforeningen utarbeidet dokumentet *Kollegafellesskap og samarbeid*, bedre kjent som *Kjørereglene*. Kjørereglene var en omforent løsning som gjorde samarbeid og grensene for samarbeid forutsigbare, den gang i forhold til de motsetningene som var mellom motstandere av kvinneprestereformen og kvinneprester. Kjørereglene fikk aldri kirkerettslig status etter som disse ikke var forankret i vedtak i kirkelige organer, men var like fullt anvendt av biskopene.

Mer kirkerettslig forpliktende var nok *Presisering vedr nattverdfellesskap* fra preses Helga Byfuglien i 2012. Dette er tilsvarende kjøreregler som de Presteforeningen utformet i 1978, men med litt andre løsninger og stilet til Carissimi som oppfølging av Bispemøtets sak 28/08 *Tilsyn*. I dag er dette fortsatt gjeldende for ansatte i stilling, og er i tråd med anbefalingen i Lærenemnda 2006: «Lærenemnda vil framheve det legitime ved at kirken på praktiske premisser kan la være å trekke drastiske konsekvenser ved en slik vegring mot gudstjenestefellesskap. Det bør være romslighet i kirken til å tåle at enkelte unndrar seg gudstjenestefellesskap av samvittighetsgrunner, selv der kirken som helhet ikke anerkjenner grunnlaget for denne vegring.»¹⁷¹

Da vedtaket kom om innføring av ny liturgi som kunne brukes ved vigsel av likekjønnede, var det et poeng at de som ikke skiftet standpunkt kunne praktisere etter gammel lære og gammel liturgi, og ikke pålegges å ta de nye liturgiene i bruk.¹⁷² Det har slik vært praksis i Den norske kirke at

¹⁶⁹ «... Men kirken er forsamlingen av de hellig, der evangeliet blir lært rent og sakramentene forvaltet rett. Og til sann enhet i kirken er det nok å være enig om evangeliets lære og forvaltningen av sakramentene. ...» Mæland, 1985, s. 31-32.

¹⁷⁰ «Nemnda bedømmer denne uenigheten som en belastning for samholdet i kirken, men ser noe ulikt på hvor alvorlig situasjonen er, og hvilke konsekvenser den kan få. Den uenighet om skriftforståelse og skriftbruk som her kommer til uttrykk, skal ikke bagatelliseres. Den behøver ikke nødvendigvis å føre til kirkesplittelse i den betydning at en ikke lenger kan ha gudstjenestefellesskap. På den annen side kan en ikke utelukke at det kan komme til å skje.» Lærenemnda hovedkonklusjoner, 2006, s. 28.

¹⁷¹ Lærenemnda, 2006, s. 126.

¹⁷² «Kirkemøtet fastslår at prester har frihet til å velge om de vil foreta vigsel av likekjønnede par eller forbønn for borgerlig inngått ekteskap mellom likekjønnede. Andre kirkelig ansatte bør også ha en

den enkelte prest har frihet til å la det være samsvar mellom lære og liv, teologi og praksis. Med innføring av ny lære var det rom for dem som betraktet den nye lære som vranglære og som av samvittighetsgrunner reserverte seg fra fullt fellesskap om ord og sakrament, og som ved innføringen av ny liturgi for likekjønnet vigsel fikk anledning til å avstå fra å bruke denne.

Men i 2020 kom det en ny vending i Bispemøtet sak 59/20¹⁷³. I uttalelsen *Ordinasjon og kollegafellesskap* går det fram at kandidater som reserverer seg fra fullt fellesskap om ord og sakrament, ikke vil bli tilsatt i en prestestilling. Dette er prinsippet i uttalelsen, men her brukt spesielt med henblikk på kvinneprestmotstandere.¹⁷⁴

Med dette vedtaket har Bispemøtet definert en grense for teologi som er innenfor og utenfor i Den norske kirke. Det er fortsatt stor romslighet i hva man måtte mene som prest, bare dette ikke setter grenser for samarbeidet.¹⁷⁵ Nå blir vedtaket i Bispemøtet også begrunnet ut fra hensynet til godt arbeidsmiljø i kirken. Like fullt er det i lovverket ikke noe til hinder for at et trossamfunn kan ivareta hensyn til teologisk uenighet og heller fine andre veier for å fremme godt arbeidsmiljø.¹⁷⁶

5.2.2 Hvem er partene?

Det mest tydelige skillet i dagens kirkelandskap går mellom biskopene og den parten som av samvittighetsgrunner reserverer seg fra fullt fellesskap om ord og sakrament. Samarbeid med

tilsvarende mulighet til ikke å medvirke ved den kirkelige handlingen.» Vedtak på Kirkemøtet 11. april 2016.

¹⁷³ Bispemøtet, 2020.

¹⁷⁴ «Det må derfor være fellesskap om ord og sakrament blant dem som er satt til denne tjenesten. Dette må også komme til uttrykk i utøvelsen av prestedtjenesten, og i det daglige samarbeid i kirken.» BM 59/20.

¹⁷⁵ «Det er ikke teologisk meningstvang, men ulike meninger kan ikke komme til uttrykk i en praksis som vanskeliggjør andre kollegers prestedtjeneste.» BM 59/20.

¹⁷⁶ «Trossamfunns adgang til å forskjellsbehandle på grunn av kjønn og seksuell orientering/samlivsform, følger i dag av den generelle bestemmelsen om lovlig forskjellsbehandling i hhv. likestillingsloven § 6 og diskrimineringsloven om seksuell orientering § 6. ... Det betyr at det fortsatt skal være adgang for trossamfunn til å gjøre unntak, og at tidligere forarbeider fortsatt er relevante når vi tolker gjeldende regelverk. Adgangen til å forskjellsbehandle skal vurderes på samme måte overfor kvinner som for homofile.» Likestillings- og integreringsombudet, 2023.

kvinneprester er spesielt nevnt, men vedtaket er generelt og prinsipielt formulert, og vil derfor kunne ramme motstandere av ny lære om ekteskapet, så vel som et hvert tenkelige avvik fra apostolisk lære noen av samvittighetsgrunner måtte ønske å reservere seg i forhold til.

Det er forståelig at den som opplever avvisning av samhandling nettopp i liturgiske situasjoner der kristen enhet understrekes tydelig, opplever dette personlig belastende. Slik vil det kunne være uansett hvilket lærepunkt som skiller. Tilsvarende belastning vil det også kunne være hos den andre part i slike saker, og samtidig en opplevelse av å være kommet i en tvangssituasjon.

Da dokumentet *Carissimi* ble lagt fram for Bispemøtets arbeidsutvalg i februar 2008, var det blant de 496 underskrivere på oppropet *For enhets skyld*, 145 i vigslede stillinger. Disse gav sin tilslutning til at det må gis rom for å kunne avvise åndelig fellesskap.¹⁷⁷

Det er nok også slik at dagens biskoper med sin restriktive holdning til dem som reserverer seg, representerer flertallet og hovedstrømmen i DNK. Dette ble også bekreftet av arbeidsmiljøundersøkelsen blant kvinnelige prester fra 2021, besvart av 78 % av de kvinnelige prestene, der et stort flertall verken forstår eller aksepterer samvittighetsreservasjon, og der det som nevnes hyppigst for å oppnå likestilling i Den norske kirke er å gå bort fra det de benevner som reservasjonsretten.¹⁷⁸

Nå kan det tenkes flere skiller i det teologiske landskapet i Den norske kirke, og dertil flere områder der det er stor uenighet. Likevel er det lærespørsmålene om kvinners prestetjeneste og likekjønnet ekteskap som i nyere kirkehistorie har skapt den dypeste uenigheten, all den tid den ene part betrakter det nye lærestandpunktet som vrang lære og derfor i noen grad har valgt å avstå fra fullt fellesskap om ord og sakrament.

Gjennom arbeidet med Lærenemnda 2006, som omhandlet skriftforståelse og skriftbruk med særlig henblikk på homofilisaken, ble det tydelig at nemndas medlemmer var delt i tolkningen av de enkelte bibeltekstene, og særlig i hvordan tekstene skal brukes i dag.

¹⁷⁷ «Holde fram retten til å avstå fra gudstjeneste- og alterfellesskap med biskoper og prester som offentlig fremmer den nye læren.» *Carissimi*, 2007.

¹⁷⁸ DNK, 2021.

I forordet til Hovedkonklusjoner fra Lærenemnda 2006 uttalte Kirkerådet: «Uenighet i skriftforståelsen og skriftbruken i homofilispsørsmålet utfordrer kirken til åpen dialog, i respekt for dem som har et annet syn enn en selv, og i respekt for de mennesker som berøres personlig av temaet.» Respekt er her et nøkkelord, men det er også et spørsmål om DNK kan romme et så stort teologisk sprik. Bispemøtets uttalelse BM 59/20 tilsier at det kan kirken ikke. La oss likevel senere i oppgaven se på de muligheter som finnes gjennom dialog.¹⁷⁹

5.2.3 Kirkens enhet

Er så saken løst ved Bispemøtet vedtak i sak 59/20 *Ordinasjon og kollegafelleskap*? Ja, fra den ene parts side kan det se slik ut. Ved å løsrive CA7 fra Luthers tanke om den rene evangelieforkynnelsen og den rette sakramentsforvaltningen, blir det som opprinnelig var tenkt som en økumenisk enhet nå begrenset til en enighet biskopene imellom eller innad i DNK. Med formuleringen: «Etter vår kirkes lære er kirkens enhet uttrykt i forkynnelsen av evangeliet og i forvaltningen av sakramentene. Det må derfor være fellesskap om ord og sakrament blant dem som er satt til denne tjenesten», brukes CA7 som maktmiddel overfor dem som reserverer seg. Tolkes enhet som en enighet mennesker imellom, kan det tenkes at enhet gjenopprettes når den konservative¹⁸⁰ part, som betrakter den nye læren som vranglære, er ute av vigslede og ordinerte stillinger.

Men er ikke dette en helt annen forståelse og bruk av bekjennelsen enn den opprinnelige? Regin Prenter har i sin Augustana-kommentar innrømmet at dette rent språklig kan forstås slik at det for å oppnå enighet i kirken er nok at alle er enige om hvordan evangeliet bør forkynnes og sakramentene forvaltes: «... Men i så fald er enheden ikke noget, der er givet med kirkens væsen som Guds udvalgte folk, men noget, som kirkens tjenere bringer i stand ved at blive enige om, hvordan evangeliet bør forkyndes og sakramenterne forvaltes.» Den klareste tale finner Prenter i bekjennelsens tyske tekst: «Den tyske tekst gør altså selve evangeliets rene forkyndelse sammen

¹⁷⁹ Se 5.3.3 Dialog eller makt.

¹⁸⁰ Konservativ er her et upresist begrep, etter som det finnes flere grupper som vil kunne bruke begrepet om seg selv. Et alternativ kunne være apostolisk eller klassisk, men heller ikke disse brukes entydig.

med sakramenternes rette forvaltning til det, der opretholder kirkens sande enhed, og ikke en af mennesker tilstræbt og muligvis opnået enighet om evangeliets rene forkyndelse og sakramenternes rette forvaltning. Der kan næppe være tvivl om, at den tyske tekst her gengiver artikkelens egentlige mening.»¹⁸¹

Hvis Prenter har rett, kan biskopene og majoritetskirken enes om ny lære, og samtidig risikere å stille seg utenfor kirkens sanne enhet. Det vil være et stort tap for DNK. Det kan i så fall tenkes at det største tapet ikke er å miste dyktige konservative teologer, men å tape økumenisk enhet ved ikke bare å innføre ny lære, men også å stenge døren for deler av kirkens opprinnelige lære. Paradoksalt nok er det kirkens enhet i økumenisk forstand den konservative part har ønsket å ivareta ved å la liv og lære henge sammen i møte med det disse betrakter som vrang lære.¹⁸² Sett fra kirkens ledelse, vil trolig det faktum at de formelle økumeniske relasjonene fortsatt er gode, være avgjørende for forståelsen av at økumenisk enhet ikke tar skade.¹⁸³

5.2.4 Dialog mellom partene

Hva har vært av dialog mellom partene etter Lærenemnda 2006?

I brev av 19. september 2007 henvendte sokneprest Dag Øyvind Østreng seg til Bispemøtet på vegne av initiativtakerne til oppropet *For enhetens skyld* og basisdokumentet *Carissimi*.

¹⁸¹ Prenter, 1978, s. 83.

¹⁸² «Vi gjør ikke dette for å splitte kirken. Tvert om gjør vi dette for å kalle kirken til enhet på apostolisk grunn og ivareta vår forpliktelse for Guds ansikt til menneskers frelse. Vi er av den klare oppfatning at det er de som bryter med kirkens overleverte trosvitnesbyrd i denne saken som i realiteten splitter kirken.» Carissimi, 2007.

¹⁸³ Jfr. en betenkning fra arbeidsgruppen som forberedte Bispemøtets behandling av tilsyn sak 28/08: «Den norske kirke har et bredt og aktivt økumenisk engasjement, og søker stadig 'større nærhet til søsterkirker som fastholder og søker kirkens enhet og hellighet og dens apostoliske og allmenne karakter'. Det er viktig å understreke at ingen av de kirkesamfunn vi har økumeniske relasjoner med, har funnet grunn til å bryte de eksisterende forbindelsene.»

Prestegruppen¹⁸⁴ ba om et møte med et samlet bispekollegium for å drøfte sin uro overfor den kirkelige situasjonen og fremme sitt ønske om en alternativ tilsynsordning.

Henvendelsen ble behandlet i BM/AU sak 29/07 og i BM sak 03/08. På denne bakgrunn hadde BM/AU, samt biskop Ole D. Hagesæther, et møte med initiativtakerne til oppropet i februar 2008. Bispemøtet behandlet saken våren 2008, jfr. protokoll til sak BM 13/08. Bispemøtet slo fast at tilsynsfunksjonen i vår kirke er lagt til de 11 regionale, tjenestegjørende biskopene og ivaretas av disse.

Det ble samtidig nedsatt en arbeidsgruppe, bestående av biskop Helga H. Byfuglien, leder, domprost Olav Dag Hauge og prost Terje Fonk, for å gjennomgå saken og tidligere vedtak som en forberedelse til høstens bispemøte. Arbeidsgruppens betenkning ble lagt til grunn for Bispemøtets behandling av saken.

I vedtaket sak BM 28/08 gav Bispemøtet uttrykk for vilje til å imøtekomme gruppen av prester så langt som mulig innenfor gjeldende kirkerettslige rammer. Løsningen måtte avklares lokalt mellom biskop og medarbeider. «Biskopene vil kollegialt støtte hverandre i de løsninger som velges. Bispemøtet fastholder at tilsynsansvaret i vår kirke er lagt til de elleve, regionale tjenestegjørende biskopene, og at alle prester og kirkelig tilsatte står under tilsyn av sin respektive biskop.»¹⁸⁵

De videre samtalene mellom partene ble ført i Stavanger i 2010-11. Biskop Erling J. Pettersen inviterte Carissimi til dialog. Avtalen mellom partene var at dialogen skulle være subjekt-til-subjekt-samtaler, den skulle skriftliggjøres og den hadde som mål å finne løsninger.

Carissimi-prestene¹⁸⁶ bidro med å legge fram en skriftlig redegjørelse for sin kirkeforståelse i dokumentet *Sannhetens støtte og grunnvoll*.¹⁸⁷ Biskop Pettersen la fram et skriftlig bidrag fra Andreas Aarflot. Torleiv Austad bidro også på et møte med deltakelse i dialogen. Noen

¹⁸⁴ Carissimi var representert ved Dag Øyvind Østreng, Sverre Langeland, Knut Alvsvåg og Joachim Grün.

¹⁸⁵ BM 28/08 Kirkelig tilsyn.

¹⁸⁶ Carissimi var representert ved Dag Øyvind Østereng, Knut Alvsvåg, Stig Syvertsen og Knut Svenning.

¹⁸⁷ Carissimi, 2010.

tilnærming mellom partene ble det ikke, og biskopen konkluderte slik: «Ved å bevare nattverdfellesskapet som ett, utfører biskopen sin tjeneste som evangelieformidler og enhetsbærer. Stavanger biskop vil derfor ikke åpne for at medarbeidere kan reservere seg fra nattverdfellesskap med biskopen, for eksempel under visitas. Det hører med til tjenesten i kirken å kunne delta i dette.»¹⁸⁸

Dette siste ble korrigert i brev fra daværende preses Helga H. Byfuglien til Carissimi, *Presisering vedr nattverdfellesskap*: «Men Bispemøtet har pekt på det utfordrende i at en prest tilsatt i soknet ikke deltar i nattverdfeiringen når biskopen forretter f.eks. under en visitas, og presten er til stede enten som medliturg (iført ornat) eller sittende i kirkeskipet (enten i sivil eller med tjenesteskjorte). For den gudstjenestefeirende menighet vil en slik tilbakeholdenhet kunne fremstå som en demonstrasjon eller en markering av brudd på kirkelig fellesskap. Det har vært kirkemøtets anliggende å forsøke å skåne menigheten, presten og biskopen fra en slik situasjon. Det kan skje på flere måter, f.eks. ved at presten mottar nattverd fra en annen enn biskopen, ved at presten ikke er til stede i gudstjenesten eller ved at det ikke feires nattverd. Hva som velges, må skje på grunnlag av lokale vurderinger. Vi håper at dette spørsmålet nå er avklart, og er glad for at Carissimi ønsker å gå videre på de ansatsene som ligger i Bispemøtets vedtak i sak 28/08. Til dette behøves dialog, og biskopene er innstilt på å møte enhver prest med åpenhet for å finne en god, lokal løsning for den det gjelder.»¹⁸⁹

Fram til Bispemøtets vedtak BM 59/20 var det ingen formell dialog mellom partene.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Stavanger biskop, 2011.

¹⁸⁹ Byfuglien, 2012.

¹⁹⁰ Carissimi var et opprop og er siden opphørt som bevegelse. Mange som støttet oppropet ble siden med i Johanneskretsen, som er et ordo-fellesskap, og flere ble med i Frimodig kirke. Begge praktiserer, eller har tilbud om, supplerende tilsyn for medlemmer. Det har vært møter av mer uformell karakter etter henvendelse fra representant fra Frimodig kirke og Johanneskretsen.

5.3 Avstanden mellom partene – en utfordring for dialogen

Mens de læremessige dialogene mellom ulike kirker bygger på tidligere dialoger og dokumenter, vektlegger dette og slik står for en kontinuitet, er det annerledes med den indrekirkelige dialog. Som vi har sett¹⁹¹ er det ikke nødvendigvis slik at det ene dokumentet bygger på det andre. Det som tidligere kirkelige dokumenter har uttalt, ser ut til i mindre grad å binde dagens kirkestyre.¹⁹²

I tiden fra og med Lærenemnda 2006 følges vekselvis to uforenlige linjer fra kirkens ledelse, der det ene er dialog og det andre er bruk av makt. Som vi har sett anbefalte Lærenemnda 2006 romslighet i kirken til å tåle at enkelte unndrar seg gudstjenestefellesskap av samvittighetsgrunner, selv der kirken som helhet ikke anerkjenner grunnlaget for denne vegring. «Lærenemnda vil framheve det legetime ved at kirken på praktiske premisser kan la være å trekke drastiske konsekvenser ved en slik vegring mot gudstjenestefellesskap.»¹⁹³ Denne linjen ble fulgt opp i brev fra preses Byfuglien til Carissimi i *Presisering vedr nattverdfellesskap* fra 2012, som i likhet med Lærenemnda tydelig vektlegger dialog, «... og biskopene er innstilt på å møte enhver prest med åpenhet for å finne en god, lokale løsning for den det gjelder.»¹⁹⁴

Den andre linjen med bruk av makt kom som avslutning på dialogen mellom Carissimi og biskop Pettersen i Stavanger bispedømme, der biskopen i 2011 avsluttet dialogen ved krav om nattverd-deltakelse sammen med biskopen: «... Stavanger biskop vil derfor ikke åpne for at medarbeidere kan reservere seg fra nattverdfellesskap med biskopen, for eksempel under visitas.»¹⁹⁵ Bruk av makt kom så i 2020 inn som en ny linje fra bispemøtet med ny preses i BM 59/20. I punkt 2 og 3 går det fram at det må være fellesskap om ord og sakrament blant dem som er satt til tjenesten med forkynnelse av evangeliet og forvaltningen av sakramentene. «Det er ikke teologisk meningstvang, men ulike meninger kan ikke komme til uttrykk i en praksis som vanskeliggjør andre kollegers prestetjeneste.» Man tar ikke hensyn til at meninger og handlinger hos den andre part i lærespørsmål er uløselig knytte sammen.

¹⁹¹ Jfr. 5.2.4 Dialog mellom partene.

¹⁹² Jfr. den indrekirkelige uenighet etter Lærenemnda 2006.

¹⁹³ Lærenemnda, 2006, s. 126.

¹⁹⁴ Byfuglien, 2012.

¹⁹⁵ Stavanger biskop, 2011.

Lærenemnda ble av Kirkemøtet 2016 avskaffet, og lærespørsmål blir nå behandlet av Bispemøtet.

5.3.1 Dagens teologiske trend

Kajsa Ahlstrand skriver i *Dialogteologi på norsk*¹⁹⁶ at innen feministteologi, frigjøringsteologi, postkolonial teologi, økoteologi eller postsekulær teologi blir soteriologi ofte presentert på en måte som skiller seg fra tradisjonelle latinske og protestantiske oppfatninger om frelse, men blir oversatt til et dennesidig håp om at en annen verden er mulig der rettferdighet råder og der mennesker lever i ansvarlighet for naturen og uten å utnytte andre levende vesener. Den endringen i teologisk tenking som har størst betydning, er ifølge Ahlstrand forskyvningen fra det tidligere så sentrale spørsmål: «Hvordan kan noen bli frelst?» til «Hvordan kan Gud avvise noen?» «I dagens liberala (i vid mening) teologi har föreställningen om evig fördömelse inte längre någon (framträdande) plats.»¹⁹⁷

Når sentrale teologiske spørsmål som frelse fra evig fordømmelse eller fortapelse mister sin aktualitet, kan dette ha sammenheng med en generell endring i folks retts- og rettferdighetsoppfatning.¹⁹⁸ All teologi er dialogteologi, er det hevdet, og enhver teologi eller teologisk tradisjon står i dialog med sin samtid.¹⁹⁹ Det betyr imidlertid ikke at enhver teologisk tradisjon lar dagens aktuelle kontekst være premissleverandør for teologien, slik vi ser innen kontekstuelle teologiske retninger.

Med henvisning til Kajsa Ahlstrands artikkel, skriver Vebjørn L. Horsfjord: «... at kristnes oppfatninger av hva som er viktig i kristen lære, endrer seg, og slike endringer – spesielt endringer i eller bortfall av en tro på helvete – kan føre til et nytt syn på andre religioner. Annensteds har Ahlstrand vist at mange liberalt orienterte kristne – som det er mange av i organisert religionsdialog – finner det lite fruktbart å delta i dialog knyttet til teologiske lærespørsmål. Slike kristne er ofte opptatt av at trosspørsmål er gjenstand for subjektiv fortolkning, og er derfor lite villige til å gi de klare svarene som en sammenlikning av ulike

¹⁹⁶ Ahlstrand, 2016, s. 251.

¹⁹⁷ Ahlstrand, 2016, s. 251.

¹⁹⁸ Ahlstrand, 2016, s. 252.

¹⁹⁹ Fagerli, 2016, s. 13.

religioners læresetninger kan synes å fordre. I stedet, hevder Ahlstrand (2003), foretrekker mange kristne dialog og samarbeid knyttet til sosiale spørsmål og fredelig sameksistens.»²⁰⁰

Det som trolig er den mest utbredte retning blant dagens teologer sies å være det man kan kalle kontekstuelle teologier med sterke innslag av frigjøringsteologi og feministteologi, og der dialogteologi er en del av helheten. Kjentegn ved denne teologien er at den pluralistiske konteksten grunnleggende sett får prege tenkningen, den er prosessuell og erfaringsbasert. Ved å åpne seg for erfaringen og la den konkrete erfarte virkeligheten få spille en avgjørende rolle for den teologiske tenkningen, holder en døra åpen for at det også vil komme nye erfaringer som vil reise nye teologiske problemstillinger som vil utfordre til å søke nye teologiske svar.²⁰¹

Vi ser at denne retningen har beveget seg lang bort fra Luther og reformasjonenes opprinnelige mot-moderne holdning, der den menneskelige fornuft måtte underordne seg Skriften som autoritet i lærespørsmål. I stedet har kontekst forstått som dagens virkelighet og menneskers liv her og nå kommet inn som ny autoritet løsrevet fra tanken om kristen økumenisk enhet. En naturlig følge av at nåtidens kontekst tillegges større betydning på bekostning av læreautoritet, ser vi eksempelvis i saken om liturgi for likekjønnet vigsel på Kirkemøtet 2016, der biskoper som i utgangspunktet var mot innføring av ny liturgi likevel stemte for, og senere ganske konsekvent har omtalt uenigheten som ulike syn og ikke ulik lære. Det ser ut til at reell læremessig uenighet tones ned og betraktes som mindre alvorlig.

5.3.2 Den konservative part

Den gruppen som av samvittighetsgrunner i gitte tilfeller velger å reservere seg fra fullt fellesskap om ord og sakrament, er ikke en ensartet gruppe. Det vil blant dem være ulike teologiske standpunkt representert, og det vil være uenighet i enkeltsaker.

²⁰⁰ Horsfjord, 2016, s. 280.

²⁰¹ Fagerli, 2016, s. 13-14.

Felles for disse vil være at lærespørsmål er overordnet viktig, og det vil være en tanke om Skriftens autoritet som normerende norm, etter som det er innholdet i enkelte bibelsteder som er utslagsgivende for en tilbakeholdenhet med å vise enhet med det disse betegner som vrang lære eller vranglærere.²⁰² At noen har behov for en slik tilbakeholdenhet, forutsettes og aksepteres i Kirkemøtets vedtaket om ny liturgi for likekjønnet vigsel i 2016: «Andre kirkelig ansatte bør også ha en tilsvarende mulighet til ikke å medvirke ved den kirkelige handlingen.»²⁰³

Utslagsgivende for lærestrid har så langt vært de to lærespørsmålene: kvinnelige prester og likekjønnet vigsel, men også det nevnte spørsmålet om frelse fra fortapelse.²⁰⁴ Andre sentrale lærespørsmål kan komme til å skape skiller i årene som kommer. Dels dreier uenigheten seg om forståelsen av lov og evangelium, men også relatert til kvinneprests spørsmålet: uenighet om hva som er rett sakramentforvaltning, der noen vil hevde at kjønn er vesentlig for hvorvidt forvaltningen av nattverden er rett i henhold til innstiftelsen.²⁰⁵ Denne gruppen vil i større grad dele en mot-moderne holdning med Luther i møte med bibeltekstene og med tanke på Guds uerkjennbarhet. Denne gruppen vil nok også med Gadamer la tekstene ha føringen i dialogen.

6 Oppsummering og konklusjoner

Dialog eller makt

Hva kan parter som står langt fra hverandre enes om? Først og fremst å ha dialog.²⁰⁶ Men det er også et valg å ikke ha dialog. Vi har sett at å møte teologisk uenighet med bruk av makt bidrar

²⁰² Carissimi, 2007, viser til disse skrifthenvisningen som grunnlag for at en ut fra bibelske kriterier må sette en grense for fellesskapet i møte en biskop som fremstår med en lære som splitter kirken: 2 Joh 9-11; Tit 3,10f; Rom 16,17; 2 Pet 2,1ff.

²⁰³ KM 17/16 *Kirkelig vigsel for likekjønnede par*, pkt. 6: «Kirkemøtet fastslår at prester har frihet til å velge om de vil foreta vigsel av likekjønnede par eller forbønn for borgerlig inngått ekteskap mellom likekjønnede. Andre kirkelig ansatte bør også ha en tilsvarende mulighet til ikke å medvirke ved den kirkelige handlingen.»

²⁰⁴ Jfr. 5.3.1. Dagens teologiske trend.

²⁰⁵ Jfr. CA 7: «... Men kirken er forsamlingen av de hellig, der evangeliet blir lært rent og sakramentene forvaltet rett.» Mæland, 1985. s. 31.

²⁰⁶ Det har vært tatt initiativ til dialog fra Johanneskretsen og Frimodig kirke, men dette har vært samtaler av mer uformell karakter.

sterkt til avstand og utestengelse av den andre part.²⁰⁷ Faller valget på dialog, må det forutsettes at partene ønsker å gå en vei sammen på dialogens premisser.²⁰⁸

Vi har sett i bispemøtets sak 59/20 *Ordinasjon og kollegafelleskap*, at den gruppen som defineres som utenfor yttergrensen av preste-tjeneste i DNK ved at de neppe blir ordinert og tilsatt, er de som av samvittighetsgrunner i gitte tilfeller velger å reservere seg fra fullt fellesskap om ord og sakrament.²⁰⁹ Nå vil det kunne være mange nyanser i teologi på begge sider, men linjen tilbake til Luther og reformasjonens skriftprinsipp, der Skriftens klarhet av Luther betegnes som det første prinsipp, ser ut til å representere et skille i kombinasjon med en tanke om Guds uerkjennbarhet og en tydelig mot-moderne tendens.²¹⁰

Dialog om teologi

Vi har trukket opp noen linjer gjennom teologiens historie som viser at den konservative part i DNK er mer enn enkelte personer, at disse også representerer en læremessig linje tilbake til reformasjonen, og med reformasjonen, ifølge Luther og CA, tilbake til kirkens opprinnelige lære.²¹¹ Dermed står mer på spill for kirken ved å miste disse enn å miste et antall personer i en framtidig rekruttering. Tapet består i apostolisk tro og teologiske arv som disse representerte, som med Freire betrakter ord som uløselig knyttet sammen med refleksjon og handling.²¹² Det er også mange leke medlemmer som er mer opptatt av lære enn kirkemedlemskap. Med dem blir aktive kirkemedlemmer borte og kirken tappes for ressurser. Vi ser at bruk av makt i stedet for dialog har svært store omkostninger. Det berører også, som vi har sett, spørsmålet om kirkens sanne enhet.²¹³ Kanskje Freire har rett i at valget mellom dialog og ikke-dialog også gjør noe med

²⁰⁷ Jfr. 5.2.3 Kirkens enhet.

²⁰⁸ Dialogens premisser, jfr. 3.3 Fjorten gode råd for en god dialog.

²⁰⁹ Jfr. 5.2.2 Hvem er partene?

²¹⁰ Jfr. 5.1.2 Guds uerkjennbarhet og Luthers brudd med *Via Moderna*

²¹¹ Mjaaland trekker opp en linje mellom konservative lutherske teologer og det Gadamer kaller en perfekt sammensmeltning av hermeneutiske horisonter. Jfr. 3.1.4 Vurdering av momenter i Sannhet og metode. Se også 5.1.1 Kirkens enhet og reformasjonenes økumeniske orientering: «CA streker sterkt under at de lutherske representerer den egentlige gamle kirkelige tradisjon fra Skriften og kirkefedrene.»

²¹² Jfr. 3.1.1 Paulo Freire. «I ordet finner vi to dimensjoner, refleksjon og handling, i et så grunnleggende samspill at om den ene delen ofres – om enn bare delvis – vil den andre straks lide under dette.»

²¹³ Jfr. 5.2.3 Kirkens enhet: -Hvis Prenter har rett, kan biskopene og majoritetskirken enes om ny lære, og samtidig risikere å stille seg utenfor kirkens sanne enhet.

aktørene.²¹⁴ Før en avgjørelse fattes på om veien videre skal gå gjennom dialog eller bruk av makt, bør den part som skal ta avgjørelsen sette opp hele regnestykket og nøye overveie for og mot.

Vi har også stilt spørsmål ved om den indrekirkelige dialogen er et mål i seg selv, eller er det et mål at uenighet, og dermed også behovet for dialog blir borte?²¹⁵ Kan vi se for oss en kirke uten dialog og med kun enstemmige uttalelser og direktiver fra ledelsen? Neppe. Det ville i så fall bli en trang kirke som i likhet med en del sekter mangler toleranse for mangfold og kultur for uenighet nedover i organisasjonen.

Vi har stilt spørsmål ved om saken er løst i og ved bispemøtets vedtak i sak 59/20 *Ordinasjon og kollegafellesskap*.²¹⁶ Ut fra et arbeidsmiljøperspektiv kan det se slik ut, og bispemøtets uttalelse knytter vedtaket sammen med behovet for godt arbeidsmiljø i kirken. Når den andre part er ute, løses problemet av seg selv. Dermed opphører også behovet for dialog med den konservative gruppen som lot uenighet i lærespørsmål få praktiske følger. Nå kan det selvsagt tenkes at en og annen prest eller vigslet medarbeider i sin tjeneste utvikler en slik konservativ holdning underveis som ansatt, men når arbeidsgiver betegner dette som arbeidskonflikt, blir den kirkelige karrieren neppe lang.

Samhandlingskompetanse

Hadde kirken alternativt villet se et slik teologisk standpunkt som en ressurs, etter som det har dype røtter i kirken og representerer et større mangfold, ville det åpne seg en mulighet for å øke kirkens samhandlingskompetanse. Forutsetningen er da at den konservative part begrenser det området der denne av samvittighetsgrunner reserverer seg fra full medvirkning, til det minimum som oppleves helt nødvendig. Da vil det være et lite rom med begrensning, og det vil være et mye større rom for samhandling.²¹⁷ Da kan man også tenke at ulike teologiske grunnsyn kan gå

²¹⁴ Jfr. 3.1.1 Paulo Freire. «Å hindre kommunisering er å redusere mennesker til "ting" – og dette er en oppgave for undertrykkere, ikke for revolusjonære.»

²¹⁵ Jfr. 5.2 Dagens kirkevirkelighet.

²¹⁶ Jfr. 5.2.3 Kirkens enhet.

²¹⁷ Jfr. 2.3 Seks kunnskapsområder og arbeidsplassen som læringsarena,

hånd i hånd på arbeidsstedet, så sant det vises respekt for det som måtte være grensen for samhandling.

Et viktig mål med samhandlingskompetanse er å ivareta en tredjepart, som i kirken kan betegnes som menigheten i hele sitt mangfold og bredde, slik det i helse- og omsorgssektoren gjerne er pasienten, klienten eller pårørende som er i sentrum. Som vi har sett kan også kirken nyte godt av samhandlingskompetanse, etter som man også i kirken har brukere man samhandler til beste for, og ikke minst krever prosjektbasert problemløsning samhandling.²¹⁸

Vi har sett at teoretisk tilnærming gjennom at samhandlingskompetanse blir del av undervisningen i studier der det rekrutteres til kirkelige stillinger, er viktig, men også at St.meld. nr. 47 *Samhandlingsreformen* peker på arbeidsplassen som den viktigste læringsarenaen. Slik kan det også tenkes å være i kirken. Samhandlingskompetanse er noe man utvikler i fellesskap på arbeidsplassen, men det oppnås ikke av seg selv.²¹⁹ Erkjennelse av dette viser at det må en målrettet satsning til, skal resultatet bli større samhandlingskompetanse i kirken.

Når begrensninger i eget fagområde blir emne for ærlig kommunikasjon, blir det svært viktig å vise hverandre respekt og interesse.²²⁰ Viktig er det også å ta med i den tverrfaglige dialogen hvilke kompetanser som er tilgjengelig i organisasjonen, og heie fram nye og ulike perspektiver.²²¹ I dette hører også ulike teologiske tilnærminger hjemme.

Veien mot dialog

Det er en betydelig forskjell i makt og posisjon mellom majoritetskirken representert ved landets biskoper, og på den andre siden de i kirken som kjenner seg så forpliktet på Skriftens ord og kirkens gamle lære at det i noen tilfeller får utslag i handlingsmessig reservasjon mot liturgisk medvirkning. Når styrkeforskjellen er så betydelig, påhviler det et hovedansvar på den part som har makt og innflytelse.²²² Med henvisning til Freire, er det i dialogen gjensidighet og vilje til å

²¹⁸ Jfr. 2.3 Seks kunnskapsområder og arbeidsplassen som læringsarena.,

²¹⁹ Jfr. 2.3 Seks kunnskapsområder og arbeidsplassen som læringsarena.

²²⁰ Jfr. 2.1 Tverrfaglig kommunikasjon og kunnskapssyntese.

²²¹ Jfr. 2.3 Seks kunnskapsområder og arbeidsplassen som læringsarena.

²²² Jfr. *Skape likeverd*, kap. 3.3 Fjorten gode råd for en god dialog. Se også *Eit kritisk maktperspektiv*: Leirvik, 2014, s. 294.

gå en vei sammen for å lære, som er det vesentlige. Freire bringer også inn forsoning som et element som kan være viktig i en prosess mot likeverdighet.²²³

Vi har sett at innen religionsdialog er det bragt inn et nytt sikte. Der det var asymmetri mellom partene i styrkeforhold og anseelse i samfunnet, der ble dette kompensert gjennom at den dominerende part aktivt bidro til å motvirke diskriminering av den utsatte andre part. Dette har overføringsverdi til indrekirkelige forhold, der ytterligere marginalisering lett kan bli resultatet dersom den dominerende part ikke er seg bevisst sitt ansvar.²²⁴

Fra den økumeniske dialogen høstes det ulike erfaringer med avtalenes presisjonsnivå. I noen grad har mangelfull klarhet i hva partene er enige og uenige om, ført til ulik forståelse hos partene av hva man har oppnådd. Stor grad av presisjon og ærlighet forebygger usikkerhet og forvirring, jfr. Gadamer: «Å føre samtale krever jo at samtalepartnerne ikke snakker forbi hverandre.»²²⁵ Dialog om teologi bør derfor gå i dybden og mer være en samtale om teologiens premisser enn resultater. Det skaper større mulighet for partene til å forstå hverandre.

Bilaterale dialoger er viktig i seg selv, minner Tjørhom om, både ved at dialogprosessen har ekklesiologiske implikasjoner og dermed en viss ekklesial karakter, og ved at den peker utover seg selv – fram mot den fulle realisering eller gjenopprettelse av koinonia.²²⁶ Dette er også et perspektiv som hører med i tenkningen om den indrekirkelige dialog. På kirkens vegne må man ikke gi opp håpet om synlig enhet mellom troende og sann enhet i kirken, men heller arbeide målrettet mot dette som mål gjennom god indrekirkelig og økumenisk dialog, og ved en inkluderende holdning også til dem som lar lære få praktiske konsekvenser, slik vi har sett.²²⁷

²²³ Jfr. 3.3 Fjorten gode råd for en god dialog. *Kommentar til 3*: «Forsoning på det mellommenneskelig plan er nødvendig for at den enkelte deltaker skal oppleve likeverd og med det som utgangspunkt ha evne til å delta i det samarbeidet som dialogen er.»

²²⁴ Jfr. 4.1.4 Vurdering av hvordan dialogteori om religionsdialog er brukt.

²²⁵ Se: *Kommentar til 6*, kap. 3.3 Fjorten gode råd for en god dialog.

²²⁶ Se kap. 4.2.4

²²⁷ Jfr. 5.3.2 Den konservative part.

Håpet

Håpet ble føyd til som et siste punkt i *Fjorten gode råd for en god dialog*.²²⁸ I følge Freire kan ikke dialogen foregå i en atmosfære av håpløshet. «Dersom de samtalende ikke venter seg noe resultat av sine anstrengelser, vil møtet mellom dem bli tomt og sterilt, byråkratisk og kjedelig.»²²⁹ Her tror jeg Freire har rett. Uten håp fører dialogen ikke frem. Håpet står som det siste punktet, men er i første rekke i viktighet.

Håp avhenger av framtidsutsikter. Dersom DNK gjennom intern dialog velger å bidra til større samhandlingskompetanse til tross for en avklart læreuenighet, forutsetter dette:

- At den dominerende part gir den andre part rom til samvirke i kirken.
- At den dominerende part aktivt motvirker ytterligere marginalisering av den andre part, men bidrar til å øke anseelse og viktighet utad i samfunnet for denne.
- At dialogpartnerne må betraktes som likeverdige.
- At den andre part viser vilje og evne til å begrense de praktiske konsekvensene av læreuenighet til det minimum saken krever.
- At begge parter bidrar til å fremme dialog og større samhandlingskompetanse på sitt arbeidssted.
- At dialogen må gå i dybden og bli samtale om smertepunktene.
- At hver part selv må definere sine ståsteder.
- At partene søker mot en felles visjon om kristen enhet.²³⁰

Den part som har makt og myndighet pålegges et moralsk ansvar for å invitere til dialog, være i kontinuerlig dialog og ville den andre part vel.

Visjon om kristen enhet

Vi har stilt spørsmål ved om den opprinnelige viljen i reformasjonen til dialog om teologi innen samme kirke kan lære oss noe i dagens kirkesituasjon, og i fortalen til CA finner vi en visjon for

²²⁸ 3.3 Fjorten gode råd for en god dialog.

²²⁹ Freire, 2021, s. 76.

²³⁰ Jfr. 3.3 Fjorten gode råd for en god dialog, kommentar til 2 fra NKR.

kristen enhet som er like aktuell i dag. Som luthersk kirke er arbeidet for kristen enhet en del av vårt arvemateriale, etter som forankringen for luthersk teologi er i den felleskristne tro, der det i CA henvises til både Nicenum og Apostolicum.

For den konservative part vil en læremessig forening kunne skje langs denne linjen, og man kan ganske sikkert enes om mye som kan formuleres. Like fullt vil en ærlig dialog om teologi kunne avdekke et stort sprik og uenighet om viktige spørsmål innenfor dogmatikk og etikk, der partene neppe kan enes. Som luthersk kirke kan arbeidet med kristen enhet som mål ikke oppgis, men må være en vedvarende prosess i en indrekirkelig dialog. Selv om en teologisk tilnærming ikke skulle være innen rekkevidde, utelukker det ikke at partene kan tåle hverandre ved å kjenne hverandre og gjennom dialog vise hverandre respekt, og enda bedre: samhandle på områder der samhandling er mulig. Slik vil dialog om teologi som metode kunne bidra til større samhandlingskompetanse i kirken.

7 Litteratur

Ahlstrand, Kajsa (2016): *Religionsteologi och frälsning i Dialogteologi på norsk*. Verbum.

Alfsvåg, Knut (2007): *Rettferdiggjørelse og apostolisitet: Den katolsk-lutherske dialog i dag*. NTT 4/07.

Alfsvåg, Knut (2015): *Gudsåpenbaring og virkelighetsforståelse. Kristen åpenbaringsteologi i dag*, i Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke 03/15.

Andersen, Leif (2006): *Teksten og tiden. En midlertidig bog om forkyndelsen*. Bind 1. Kolon forlag.

Austad, Torleiv (2006): *Kirkemøtet 2006: Plenumsdebatt om Lærenemndas uttalelse om homofilisaken*. <https://vimeo.com/164056701>

Aalen, Leiv (1980): *Norma normans og norma normata i Bekjennelse i dag*. Den norske kirkes presteforening, Oslo.

Bispemøtet (2020), sak 59/20 *Tilsyn, ledelse og arbeidsgiversaker*. 1: *Ordinasjon og kollegafellesskap*.

Byfuglien, Helga (2012): *Presisering vedr nattverdfellesskap*. Brev fra Bispemøtets preses 15.3.2012: fbb.nu/artikkel/brev-fra-preses-til-carissimi.

Carissimi (2007): *et basisdokument for oppropet "For enhetens skyld"*. www.fbb.nu/carissimi

Carissimi (2010): *Sannhetens støtte og grunnvoll – om kirkeforståelsen hos Carissimi*.

Den norske kirke (2021): *Arbeidsmiljø for kvinnelige prester*. Rambøll Management Consulting.

Eidsvåg, Inge (2010): *Dialogens nødvendighet i Kirke og kultur* 1/2010.

Eriksen, Gry Friis (2013): *Når kjønnsrollen møter presterollen i St. Sunniva* 1. 2013.

Fagerli, Beate m.fl. (2016): *Dialogteologi på norsk*. (Red.: Beate Fagerli, Anne Hege Grung, Sven Thore kloster og Line M. Onsrud) Verbum.

For enhets skyld (2007), fbb.nu/artikkel/for-enhetens-skyld.

Freire, Paulo (2021): *De undertryktes pedagogikk*. Gyldendal 2. utg.

Gadamer, Hans-Georg (2012): *Sannhet og metode. Grunntrekk i en Filosofisk Hermeneutikk*, Pax forlag Oslo.

Gardner, Howard (1999): *Intelligence Reframed. Multiple Intelligences for the 21st Century*. New York.

- Grung, Anne Hege (2016): *Dialog og feminisme* i Dialogteologi på norsk, Verbum.
- Hake, Hanna Barth (2018): *Det handler om å se med vidvinkel – om dialogisk arbeid i enigheten*. St Sunniva 1/2018.
- Hauge, Astri (2008): *Feministteologi i Moderne Teologi. Tradisjon og nytenking hos det 20. århundrets teologer*. Høyskoleforlaget.
- Hegstad, Harald (2010): *Fra konfesjonalisme til differensiert konsensus i Kirken bekjennelse i historisk og aktuelt perspektiv: Festskrift til Kjell Olav Sannes*. Tapir akademisk 2010 s. 199-209.
- Horsfjord, Vebjørn L. (2016) i *Hva er sannheten?* i Dialogteologi på norsk. Verbum.
- Iversen, Anita og Hauksdottir, Nanna (red.) (2021): *Tverrprofesjonell samhandling og teamarbeid. Kjernekompetanse for fremtidens helse- og velferdstjenester*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Kirkerådet og KA (2019): *Håndbok for menighetsråd og kirkelig fellesråd 2019-2023*.
- KA (2012): *Konfliktforståelse og konflikthåndtering i Den norske kirke*.
- Kaufmann, Tone Stangeland og Danbolt, Lars Johan (2020): *Hva er praktisk teologi? I Tidsskrift for praktisk teologi*. 1/2020. s. 6-18.
- Konkordieboken (1985). Lunde forlag.
- Leirvik, Oddbjørn (2014): *Islam og kristendom – konflikt og dialog*. Oslo.
- Likestillings- og integreringsombudet (2023): Religion og livssyn – Ombudets fagoppsummering. Kap. 3.3.3 Gjeldende rett. ldo.no
- Lohse, Bernhard (1987): *Martin Luther. An introduction to his Life and work*. Edinburg.
- Luther, Martin (1979): *Disputasjonen i Heidelberg*. Verker i utvalg. i Bind I.
- Luther, Martin (1981): *Om den trellbundne vilje*. Verker i utvalg. Bind IV.
- Læg Reid, Sissel og Skogen, Torgeir (Red.) (2022): *Hermeneutisk lesebok*, Spartacus forlag.
- Lærenemnda (2006): *Skriftforståelse og skriftbruk med særlig henblikk på homofilisaken: Uttalelse fra Den norske kirkes lærenemnd i sak reist av Møre biskop*, Oslo.
- Lærenemnda hovedkonklusjoner (2006): *Skriftforståelse og skriftbruk med særlig henblikk på homofilisaken. Hovedkonklusjoner i uttalelse fra Den norske kirkes lærenemnd i sak reist av Møre biskop*, Oslo.
- Madsen, Ole Jacob (2017): *Den terapeutiske kultur* 2. utg. Oslo.

- Martinsen, Vegard (1991): *Filosofi: en innføring*. Nettutgave på Filosofi.no
- Mellomkirkelig råd for Den norske kirke (2006): *Veiledning til religionsmøte. Hjelp til åpenhet og respekt mellom mennesker fra ulike trossamfunn*. Oslo.
- Mjaaland, Marius T. (2015): *Hidden Good Part 2 Sola Scriptura, 6. The Quest for Clarity*. e-bok.
- Mæland, Jens Olav (red.) (1985): *Konkordieboken. Den evangelisk-lutherske kirkes bekjennelsesskrifter*. Lunde forlag.
- Nørgaard-Højen, Peder (2013): *Økumenisk Teologi. En introduksjon*. E-bok. Anis forlag.
- Plan for trosopplæring i Den norske kirke (2010): *Gud gir – vi deler*. 3. opplag.
- Prenter, Regin (1978): *Kirkens lutherske bekendelse*. Fredericia.
- Ridderstrøm, Helge (2023): *Hermeneutikk i Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier*. Oppdatert 2023. www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf.
- Schaanning, Espen (1994): *Hans-Georg Gadamer* i Eriksen, Trond Berg, *Vestens tenkere*, bind 3 s. 313-323.
- Skogstad, Espen (2021): *Rett person på rett plass. Psykologiske metoder i rekruttering og lederutvikling*. 2. utgave. Oslo.
- Stavanger biskop (2011), *Tilsyn og nattverdfellesskap i Stavanger bispedømme*. Brev til samtalegruppen i Carissimi 25.2.2011. www.kirken.no/stavanger/tekstsider.cfm?id=335134
- Stortingsmelding nr. 47 (2009) Samhandlingsreformen.
- Stålsett, Sturla J. (2008): *Frigjøringsteologi* i Moderne teologi. Tradisjon og nytenking hos det 20. århundrets teologer. Høyskoleforlaget.
- Svare, Helge (2006): *Den gode samtale. Kunsten å skape dialog*. Pax forlag.
- Svare, Helge (2010). Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn: *Dialogplakat*. Ni punkter om dialog utarbeidet av filosof Helge Svare på oppdrag fra STL. <https://stl.no/dialog/dialogplakat>
- Sødal, Jan Bjarne og Dørg, Thomas (2018): *Samtaleguide/Veileder. Hvordan samtale om vanskelige temaer i kirkelig sammenheng*. Norges Kristne Råds skriftserie 3. Oslo.
- Sørensen, Knut Holtan (1995): *Den nye tverrfagligheten – fra polyteknisk generalist til polyvalent spesialist*. Forskningspolitikk nr. 3/95.
- Tjørhom, Ola (1992): *Bilaterale dialoger – en fundamental økumenisk arbeidsform* i Norsk tidsskrift for misjon 2/92.

Tveit, Olav Fykse (2006): *Innledningen til Veiledning i religionsmøte*. Mellomkirkelig råd for Den norske kirke.

Vestens tenkere, bind 3. (1993) Aschehoug.

Westrheim, Kariane (2004): *Kritisk pedagogikk og multikulturalisme i lys av Freiretradisjonen. Noen sentrale perspektiv i Nordisk Pedagogik 3/04*.

Religionsdialog

Si nei til vold! Fellesuttalelse mot vold i familien og vold i nære relasjoner. (2009) Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke. Oslo.

Fellesuttalelse mot religiøs ekstremisme (2011). Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke. Oslo.

Felleserklæring om trosfrihet og konvertering (2007). Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke. Oslo.

Økumeniske avtaler mm.

Mellomkirkelig råd (1994/2002): *Together in Mission and Ministry. Fellesuttalelsen fra Porvoo med Porvoo-erklæringen*.

Mellomkirkelig råd (1997/2000): *Felleserklæringen om rettferdiggjørelseslæren*. Det Lutherske fellesforbund (LVF) og Det pavelige rådet for fremme av kristen enhet (PCPCU).

Mellomkirkelig råd (2006). Tillegg til offisiell fellesuttalelse: *Felleserklæringen om rettferdiggjørelseslæren*. Det Lutherske fellesforbund (LVF) og Det pavelige rådet for fremme av kristen enhet (PCPCU).

Nådens fellesskap. (1994). Rapport fra samtale mellom Metodistkirken i Norge og Den norske kirke. Sluttrapport med forslag om avtale. Oslo.

Den katolske kirkes svar på felleserklæringen mellom Den katolske kirke og Det lutherske Verdensforbund om rettferdiggjørelseslæren (1998)

KV (1982) - Kommisjonen for tro og kirkeordnings dokument nr. 111: *Dåp, nattverd og embete*. Limadokumentet med forord av Ivar Asheim. Genève.

